

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

навчальної дисципліни	<u>Національна економіка</u> (назва навчальної дисципліни згідно навчального плану)
підготовки	<u>бакалавр</u> (назва освітньо-кваліфікаційного рівня)
галузі знань	<u>07 «Управління та адміністрування»</u> , <u>05 «Соціальні та поведінкові науки»</u> (шифр і назва галузі знань)
спеціальності	<u>076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»</u> , <u>051 «Економіка»</u> (код і назва спеціальності)
кваліфікації	<u>бакалавр з підприємництва, торгівлі та біржової діяльності</u> , <u>бакалавр з економіки</u>

Розробила: доц. Блага В.В.

Харків - 2017 р.

Зміст

- Тема 1. Національна економіка: загальне та особливе
- Тема 2. Економічні теорії і основні моделі національної економіки
- Тема 3. Регіональні аспекти розвитку національної економіки
- Тема 4. Характеристика економічного потенціалу
- Тема 5. Державне управління економікою
- Тема 6. Господарський комплекс національної економіки
- Тема 7. Структурна перебудова національної економіки
- Тема 8. Програмування і прогнозування національної економіки

Тема 1. Національна економіка: загальне та особливе

Питання теми для розгляду:

1. Сутність національної економіки (як економічної категорії, як господарської системи і як науки).
2. Методологія «НЕ», як навчальної дисципліни.
3. Загальні та особливі ознаки національної економіки.

1. Сутність національної економіки (як економічної категорії, як господарської системи і як науки)

Поняття «НЕ» має декілька значень. Насамперед «НЕ» –

1 - це відносно самостійне територіально-відособлене господарське утворення. В такій якості «НЕ» представляє собою сукупність всіх галузей і регіонів в межах певної країни, з'єднаних в єдиний організм багатосторонніми економічними зв'язками.

2 - сукупність взаємозв'язків умов виробництва і його результатів (тобто взаємопов'язаних умов виробництва і його результатів), що формується як єдиний господарський організм із взаємопов'язаними внутрішніми процесами, як єдина цілісна економічна система країни.

3 - це сфера людської життєдіяльності суспільства де реалізуються виробничі відносини з приводу кругообігу ресурсів, доходів і продуктів між домогосподарствами і підприємствами за участю держави і ринкової інфраструктури в межах національної держави (країни).

В певній мірі в цьому визначенні «НЕ» ототожнюється з національним ринком(НР), хоча останній дещо вузчча категорія ніж «НЕ».

В сучасній економічній науці Заходу національна економіка ототожнюється з національним ринком. Але такий підхід дещо спрощує проблему. На думку лауреата Нобелівської премії В. Леонтєва, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Дж. Мілль створили велику теоретичну базу, що заснована на понятті національної економіки як системи, що схильна до саморегуляції та складається із багатьох різноманітних, але взаємопов'язаних видів діяльності та суб'єктів господарювання, що виробляють і споживають продукти та послуги. І упродовж багатьох років представники неокласичного напряму економічної теорії відстоювали саме це розуміння національної економіки. Наприклад, на таких засадах Л. Вальрас розробив свою теорію загальної ринкової рівноваги. Однак в умовах різкого підвищення ролі держави після економічної кризи 1929 – 1933 років саме таке розуміння національної економіки не повністю відповідало практиці. Відтак представники кейнсіанського та соціально-інституціонального напрямів економічної теорії ввели в систему національної економіки в якості активного суб'єкта державу. Та й в сучасних умовах, незважаючи на критику щодо державного втручання в економічні процеси, такі представники неокласицизму, як Ф. Хайек і М. Фрідмен вважають, що державі таки необхідно не тільки виконувати роль «нічного сторожа», а й встановлювати «правила гри» суб'єктів ринкової економіки. Таким чином, у

сучасних умовах національна економіка розглядається здебільшого як ринкова змішана економічна система з властивою їй взаємодією механізмів саморегулювання, державного та громадянського регулювання.

У марксистській економічній літературі поняття «національна економіка» розглядається як система виробничих відносин з приводу виробництва, розподілу, привласнення, обміну й споживання результатів діяльності людей, а також ефективного використання ресурсів, з властивими їй цілями розвитку виробництва, формами його організації і господарювання. Продуктивні сили і технологічний спосіб виробництва є матеріально-технічною основою національної економіки, а структура виробничих відносин (і у першу відносин власності), економічних законів і категорій – соціально-економічною основою.

Сьогодні існує і ще один підхід до визначення національної економіки – «народне господарство країни». Так архітектор «німецького дива» 1948 – 1956 рр. Л. Ерхард у книзі «Добробут для всіх» досліджує проблему переходу національної економіки від тоталітарно-примусового до ринкового типу розглядаючи її в форматі так званого «національного народного господарства». «Народне господарство» – це продукт історичного розвитку суспільства, отриманий в процесі поглиблення суспільного поділу праці, усупільнення виробництва, який являє собою сукупність всіх галузей і регіонів країни, об'єднаних в єдиний організм різноманітними економічними зв'язками. Відтак, національна економіка в інтерпретації поняття «народне господарство» – це структуроване в галузевому та регіональному просторах, регульоване інституціональною системою, відповідно існуючим економічному, політичному (державному) та ідеологічному (суспільному) порядків господарство окремої країни.

4 - "галузь економічної науки, яка вивчає закономірності формування, функціонування, регулювання та розвитку господарства країни". При цьому, як галузь науки, «НЕ» досліджує:

- економічний потенціал країни, його розташування, національний ринок, місце країни в світовій економіці;
- специфіку прояву універсальних економічних причинно-наслідкових зв'язків, таких як зростання заощаджень та інвестицій, грошової маси та інфляції, сукупного попиту та виробництва, зростання продуктивності та зниження трудомісткості виробів, підвищення частки заощаджень у міру зростання доходів, вплив експорту та імпорту на економічне зростання тощо;
- міру втручання держави в економіку;
- традиції і національну психологію, які визначають (впливають на) поведінкові реакції членів суспільства.

2. Методологія «НЕ», як навчальної дисципліни

Необхідність з'ясування принципів функціонування, регулювання та розвитку національної економіки зумовлена потребою:

- оцінки реальних ринкових перетворень;
- проведення ефективної структурної політики;

- створення умов і стимулів для ефективного функціонування суб'єктів ринкової економіки;
- розробки індикативних та стратегічних планів, а також для прогнозування соціально-економічного розвитку;
- корегування макроекономічних концепцій і розробки нових.

Мета курсу «НЕ» - вивчення закономірностей та особливостей функціонування та регулювання національної економіки в порівнянні з економікою інших країн.

Об'єктом навчальної дисципліни «Національна економіка» є всі соціально-економічні процеси, що відбуваються на макрорівні економіки. З іншого боку макроекономіка є наукою про функціонування НЕ.

Предметом дисципліни «Національна економіка» є: сукупність ресурсних, економічних, інституціональних та соціальних чинників, що визначають відмітні риси національної економіки та її специфіку функціонування; принципи функціонування та розвитку національної економічної системи (НЕС); а також принципи регулювання її функціонування та розвитку.

Завдання вивчення курсу - розкрити загальне та особливе в національній економічній системі, інституціональні чинники та їх вплив на специфіку економічного розвитку, функціональну роль держави в управлінні економікою та її інтеграції у світове господарство.

Аналіз національної економіки на макрорівні здійснюється за такими напрямками:

- Аналіз матеріальних і грошових потоків у складній моделі кругообігу ресурсів, продуктів і доходу.
- Основні макроекономічні показники, їх класифікація та взаємозв'язок.
- Аналіз основних структурних співвідношень на макрорівні: між окремими галузями і регіонами, споживанням і нагромадженням. Виявлення факторів нагромадження.
- Аналіз товарного ринку і секторної структури ВВП, структури ВВП за категоріями виробництва, доходів і кінцевого використання. Аналіз агрегованої моделі між секторних взаємозв'язків на макрорівні.
- Аналіз фінансового ринку: показники стану грошово-кредитного ринку, визначення вартості грошей, рівновага на грошово-кредитному ринку. Аналіз основних індексів фондового ринку. Аналіз валютного ринку, реального і номінального обмінних курсів, факторів, що їх визначають.
- Аналіз ринку праці: показники ринку праці – зайнятість безробіття, продуктивність праці, фактори продуктивності праці. Аналіз механізму рівноваги на ринку праці.
- Аналіз соціальних індикаторів: реального доходу домашніх господарств, особистого бюджету та загального обсягу доходу на протязі життя. Аналіз основних причин економічної нерівності. Аналіз економічної ситуації та її впливу на умови життєдіяльності.
- Аналіз макроекономічних процесів: інвестиційної діяльності, структури капіталовкладень, форм і факторів інвестування. Аналіз факторів заощаджень

домашніх господарств. Аналіз інфляції. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності, динаміки і структури зовнішньої торгівлі.

- Співставлення макроекономічних показників країни з аналогічними показниками розвинутих країн, виявлення величини та причин відхилення.

Аналіз макроекономічних процесів повинен відповідати певним методологічним вимогам, до яких відносяться:

- систематичність – означає, що соціально-економічний стан країни аналізується щорічно, а також доповнюється аналізом піврічних та квартальних підсумків;

- системність – означає підпорядкування рішень локальних завдань рішенням загальних проблем для всієї системи в цілому;

- комплексність – означає, що аналіз економіки на макрорівні охоплює всі фази розширеного відтворення, всі зв'язки і пропорції в економіці.

Методика – це сукупність способів, прийомів вивчення економічних явищ і процесів.

Методи наукового дослідження можна об'єднати у три групи:

1. Методи емпіричного дослідження.
2. Методи емпірико-теоретичного дослідження.
3. Методи теоретичного дослідження.

Конкретним виразом загальнонаукових методів є методи економічного аналізу. Основні з них:

- екстраполяції;
- кореляції;
- факторний;
- балансовий;
- математичного моделювання;
- експертних оцінок;
- комп'ютерної обробки статистичних даних.

Екстраполяція – це метод статистичного аналізу, який дозволяє переносити тенденції та зв'язки, що склалися у минулому, на поточний період та на перспективу. Протилежною дією є інтерполяція, коли виявлені тенденції та зв'язки досліджуваного періоду переносяться на минулий період, в якому ці тенденції з певних причин неможливо проаналізувати.

- Кореляційний аналіз – це сукупність методів математичної статистики, які дозволяють встановити тісноту не функціональних (випадкових) зв'язків між різними показниками.

- Факторний аналіз дозволяє виявити фактори, які впливають на досліджувані процеси та явища, визначити окремі, найбільш впливові фактори.

- Балансовий метод є найбільш доцільним для виявлення і підтримки певних кількісних зв'язків в економіці. Його сутність полягає у конкретизації економічних процесів та їх співставленні. Балансовий метод спирається на систему балансів, кожний з яких взаємопов'язує дві групи показників – ресурсів, з виявленням їх джерел, та потреб за економічними формами використання. Отже, балансовий метод дозволяє проаналізувати наскільки потреби економіки забезпечуються її можливостями.

•Метод економіко-математичного моделювання спирається на систему моделей: макроекономічних, галузевих, регіональних, моделей мікрорівня.

Інформаційне забезпечення дослідження НЕС. Ефективність аналізу національної економіки суттєво залежить від інформаційного забезпечення, показників, що характеризують тенденції економічного розвитку. Всі показники соціально-економічного розвитку можна класифікувати як:

- кількісні та якісні;
- натуральні та вартісні;
- абсолютні та відносні.

Першоджерелом всіх показників, що аналізуються, є звітність підприємств. Якщо аналіз проводиться в масштабах області, то безпосереднім джерелом інформації є дані по області облстатуправління. Якщо аналіз здійснюється в масштабі всієї країни, то використовуються дані Міністерства статистики України стосовно соціально-економічного розвитку.

3. Загальні та особливі ознаки національної економіки

Національній економіці як будь-якій системі притаманні певні властивості. До загальносистемних властивостей належать: цілісність, ієрархічність та інтегрованість.

Цілісність НЕ проявляється в тому. Що зміна структури, зв'язків поведінки будь-якого економічного суб'єкта здійснює вплив на всі інші економічні суб'єкти і змінює систему загалом.. А з іншого боку будь-яка зміна НЕ викликає перетворення структури, взаємозв'язків та поведінки економічних суб'єктів.

Ієрархічність НЕ означає, що вона включена підсистемою в систему більш високого рівня - СЕ, а кожен її елемент також є системою.

Інтегрованість НЕ означає володіння властивостями , які відсутні у її компонентів.

Основними особливими (специфічними) рисами конкретної НЕ (тобто рисами що відображають своєрідність економічної діяльності в межах конкретної країни), є:

1. Забезпеченість факторами виробництва. Країн, що у повній мірі забезпечені усіма факторами виробництва, небагато (наприклад, США). Але існують країни, в яких один з факторів є ключовим, і тоді їхня економіка орієнтується на ефективне використання цього фактору. Так, природний фактор відіграє значну роль в економіці Росії, Казахстану, Канади, Австралії, багатих на нафту країн Перської затоки. Трудовий фактор є ключовим для багатьох країн, що розвиваються, особливо регіону Південної та Південно-Східної Азії - в цих країнах дешева і чисельна робоча сила суттєво вплинула на досягнення конкурентоспроможності їх товарів на світових ринках. Фактор технології і фактор капіталу визначають напрями економічного розвитку розвинутих країн, в першу чергу, Японії та країн ЄС. Китай спирається на природні ресурси і дешевий трудовий ресурс. Як вже було зазначено, лише США практично

забезпечені всіма факторами в повній мірі, хоча тут визначальними є технологія і капітал.

В Україні ж на поточний момент ключовим фактором є трудовий ресурс: поки що ще є в наявності кваліфіковані кадри робітників, інженерів, науковців, незважаючи на їх зменшення за рахунок еміграції, природного вибуття і недостатнього відтворення в останнє десятиліття. Фактор природних ресурсів тут обмежується родючою землею й значними покладами руд чорних металів. Водночас Україна відчуває гострий дефіцит енергоносіїв, руд кольорових металів, деревини. Проте на зовнішні ринки Україна виходить, спираючись саме на фактор природних ресурсів: в її експорті переважну частку займають руди, метали й продукція сільського господарства.

2. Рівень використання економічного потенціалу країни, який визначає ступінь та подальші можливості розвитку національної економіки. Він вимірюється спеціальними показниками (вони дають загальну уяву про економічний розвиток країни), а також дають змогу порівняти розвиток окремих країн між собою. Найбільш важливими показниками серед них є: валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП), національний дохід (НД), експорт, імпорт, товарообіг зовнішньої торгівлі, обсяги виробництва товарів та послуг та деякі інші. Ці показники розраховуються за формулами, що прийняті в міжнародній системі національних розрахунків (СНР). Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це продукція, що вироблена резидентами на просторі країни протягом року. Чистий національний продукт (ЧНП) утворюється вилученням з ВНП вартості засобів виробництва, зношених у процесі виготовлення продукції (амортизаційні відрахування). Якщо з ЧНП вилучити непрямі податки, то отримуємо національний дохід.

Перші дві особливі риси можна спільно оцінити (характеризувати) як наявний ресурсно-виробничий потенціал країни та його використання.

3. Характер та гострота соціально-економічних проблем, наявних в певній конкретній країні в даний період часу. Наприклад, інфляція та її тип, спад виробництва або перегрів економіки, безробіття, диспропорційність галузева чи в питаннях регіонального розвитку, фінансова криза, проблеми бідності, низький рівень ділової активності суб'єктів господарювання, неповнота ринків, екологічні проблеми, криза платіжного балансу тощо.

4. Наявність передумов для забезпечення національної економічної безпеки за усіма її аспектами: енергетичної, фінансової, продовольчої, інформаційної, технологічної, екологічної тощо. Впливає на специфіку економічної політики - її цілі та пріоритети.

5. Тип регуляторної моделі НЕ та адекватний їй конкретний зміст економічної політики в контексті досягнення типових цілей НЕ щодо стабільності, ефективності, справедливості (стабільного зростання національного обсягу виробництва; високого і стабільного рівня зайнятості; стабільного рівня цін; підтримки рівноважного зовнішнього балансу) та існуючих соціально-економічних проблем в країні й можливостей для їх подолання.

Тема 2. Економічні теорії і основні моделі національної економіки

1. Об'єкти і суб'єкти національної економіки.
2. Сектори національної економіки.
3. Типи національних господарських систем.
4. Моделі національних економічних (господарських) систем та їх характеристика.

1. Об'єкти та суб'єкти національної економіки

Об'єктами національної економіки (об'єкти макроекономічних відносин і державної макроекономічної політики (надалі ДМЕП або ДЕП)) є зокрема:

- 1) економічний цикл або ділова (господарська) кон'юнктура;
- 2) умови нагромадження капіталу або власне інвестиційний попит;
- 3) грошовий обіг;
- 4) зайнятість;
- 5) умови конкуренції;
- 6) ціни і умови ціноутворення;
- 7) галузево-територіальна і функціональна структури національної економіки;
- 8) НТП, який забезпечується НДДКР і підготовкою кадрів;
- 9) умови інноваційної діяльності та інноваційний процес;
- 10) стан платіжного балансу і національна конкурентоспроможність;
- 11) стан навколишнього природного середовища (НПС);
- 12) демографічні процеси тощо.

Розглянемо більш детально основні макроекономічні об'єкти (об'єкти НЕ і ДМЕП).

Господарська кон'юнктура або економічний цикл є головними об'єктами НЕ. У короткостроковому періоді об'єктом НЕ виступає господарська кон'юнктура, а в середньостроковому та довготривалому періоді – економічний цикл. Суть регулятивних заходів стосовно цих об'єктів НЕ полягає в тому, щоб під час криз і депресій стимулювати: 1) попит на товари і послуги; 2) капіталовкладення і зайнятість; 3) експорт товарів і послуг; 4) приплив іноземного капіталу і туристів. Для цього згідно з кейнсіанською моделлю економічного розвитку створюються додаткові фінансові стимули приватному капіталу, збільшуються державні видатки (G) і знижуються податки (T).

А в умовах довготривалого і бурхливого підйому, тобто “перегрівання” кон'юнктури, в економіці країни можуть виникати небезпечні явища: зменшення товарних запасів, виникнення дефіцитів, перевищення попиту на робочу силу над її пропозицією і як наслідок – необґрунтоване зростання зарплат і цін. В такій ситуації завданням ДЕП є зупинити зростання попиту (C), капіталовкладень (I) і виробництва, щоб в міру можливості пригальмувати перевиробництво товарів і пере нагромадження капіталу і таким чином зменшити глибину та тривалість можливого спаду виробництва, скорочення інвестицій та зайнятості в майбутньому.

Суть ДЕП щодо галузевої та територіальної(регіональної) господарської структури полягає у формуванні раціональної структури економіки за допомогою фінансових стимулів і державних капіталовкладень (інвестицій), які забезпечують привілейовані умови окремим галузям чи районам. Як приклад можна навести такі варіанти мети ДЕП в межах об'єкта НЕ - галузево-територіальна структура національної економіки:

1. підтримка галузей і регіонів, які перебувають в стані кризи;
2. заохочення розвитку нових галузей і видів виробництв – носіїв НТП і інформаційно-комунікаційних технологій;
3. гальмування надмірної концентрації виробництва в агломераціях;
4. комплексний розвиток господарської системи окремих регіонів.

Проблема зайнятості, як об'єкт НЕ та ДМЕП, стосується підтримки нормального (оптимального) з погляду ринкової економіки співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили, за якого, з одного боку, забезпечується потреба економіки у кваліфікованих працівниках, а з іншого – забезпечується зарплата, яка виступає достатнім мотиваційним чинником до праці та доходом на трудовий ресурс, достатнім для фінансування споживання та заощаджень.

У той же час, надмірне зростання зарплати може негативно вплинути на національну конкурентоспроможність, а різке скорочення зайнятості може стати причиною зростання безробіття, зниження споживчого попиту, податкових надходжень, зростання витрат на допомогу по безробіттю та до інших негативних соціальних наслідків.

Суб'єкти національної економіки. За умов макроекономічного підходу розрізняють лише чотири суб'єкти і три ринки національної економіки.

Суб'єктами національної економіки виступають: домашні господарства; підприємства; держава; закордон.

Вони проявляють свою господарську діяльність на макроринках: товарному; ресурсному; фінансовому.

Розглянемо сутність і види економічної активності кожного суб'єкту національної економіки.

Домашні господарства охоплюють всіх постачальників ресурсів для підприємств і держави, а з іншого боку – всіх споживачів товарів і послуг. Домашні господарства охоплюють індивідуумів або групи осіб, які є резидентами, живуть разом, мають спільний бюджет, колективно споживають товари і послуги.

Домашні господарства проявляють такі види економічної активності:

- створюють пропозицію факторів виробництва на ринку ресурсів;
- сплачують особисті податки до державного бюджету;
- споживають частку одержаного доходу на товарному ринку і формують споживчий попит;
- заощаджують частку одержаного доходу на фінансовому ринку, чим створюють потенційні можливості для кредитування підприємств і подальшого перетворення кредитів у інвестиції.

Підприємства – це ділові господарські одиниці, фірми, торгівля, транспорт, всі організаційні форми капіталу, що виробляють товари і послуги.

Таким чином підприємства в НЕ виступають самостійними суб'єктами господарювання, які реалізують власні інтереси через виготовлення та реалізацію товарів та послуг шляхом планомірного комбінування факторів виробництва.

Держава, як особлива суспільна підсистема, що потрібна (власне для того вона і виникла) для виконання певних функцій в НЕ, пов'язаних із створенням сприятливих умов для життєдіяльності: забезпечення внутрішнього порядку, захист зовнішніх кордонів тощо.

Отже держава, як суб'єкт НЕ, охоплює всі бюджетні організації та установи. Держава займається виробництвом суспільних благ, які надаються споживачам безкоштовно або на пільговій основі. Види економічної активності держави:

- надання суспільних благ;
- закупівля товарів і послуг на товарному ринку (формування державного замовлення);
- формування попиту на фактори виробництва на ринку ресурсів;
- стягнення податків;
- надання трансфертів, дотацій, субсидій, субвенцій;
- інвестування за рахунок державного бюджету;
- вплив на пропозицію грошей на фінансовому ринку.

Держава суттєво впливає на процес кругообігу ресурсів, через державні закупки, податки і пропозицію грошей.

Закордон охоплює економічні суб'єкти, які розташовані за межами даної країни і мають з нею господарські зв'язки. Види економічної активності закордону такі:

- формування експорту-імпорту товарів і послуг на товарному ринку;
- формування експорту-імпорту капіталу на фінансовому ринку;
- здійснення валютних операцій.

Тепер розглянемо макроекономічні ринки.

Товарний ринок представлений сукупним товаром і сукупними послугами. На товарному ринку формується сукупний попит і сукупна пропозиція; визначається рівновага, яка може бути досягнута за умов різних рівнів економічної активності; здійснюються структурні зрушення, які впливають на рівень ефективності функціонування всієї економічної системи; розгортаються конкурентна боротьба або процеси монополізації.

Ресурсний ринок взагалі є ринком факторів виробництва, до яких належать праця, земля, капітал і підприємництво. Але з усіх факторів виробництва в макроекономічному аналізі, як правило, розглядається праця. Підприємництво, як фактор виробництва, враховується американською макроекономікою і вимірюється не кількісно, а якісно – як ділові якості людей. Що стосується капіталу, як фактору виробництва, то він розглядається як процес інвестування – перетворень грошового капіталу в інвестиційні товари – який поєднує фінансовий ринок з товарним ринком через економічну діяльність підприємств, домашніх господарств, держави.

Отже, на ринку праці формується пропозиція робочої сили з боку домашніх господарств, попит на робочу силу – з боку підприємств і держави. Важливим індикатором стану ринку праці є рівень безробіття; аналізуються також структура зайнятих та безробітних по галузям, регіонам, рівні кваліфікації, міграційні процеси.

Фінансовий ринок охоплює грошово-кредитний, фондовий та валютний ринки. На грошово-кредитному ринку формується пропозиція грошей і попит на них, визначається процентна ставка, попит на кредити для інвестування. На фондовому ринку формується попит і пропозиція цінних паперів, визначаються біржові індекси, а також обсяг продажу цінних паперів. На валютному ринку формуються попит і пропозиція валют, визначаються валютні курси.

2. Сектори національної економіки

Сектори НЕ як особливі її частини, відрізняються економічними відносинами, що виникають між суб'єктами господарювання, формами зв'язку із іншими суб'єктам НЕ, функціями, що вони їх виконують в НЕ тощо. В Україні сьогодні можна виділити приватний і державний (суспільний) сектори економіки. Приватний представляють: а) домашні господарства; б) приватні підприємства. Державний сектор НЕ формують: а) структури, які виробляють товари і надають послуги (держпідприємства, організації та установи); б) регуляторні структури (Уряд, НБ, місцеві органи влади).

Співвідношення вказаних секторів може бути різним. Якщо в НЕ панівним є певний сектор, який підпорядковує всі інші, то вона вважається моносекторною. Таке мало місце в бувшому СРСР. Сьогодні в Україні значну частку займає державний сектор економіки. В розвинутих країнах на долю суспільного сектора сьогодні приходиться від 30 до 60 % виробництва національного продукту, хоча раніше (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) перевага була на боці приватного сектора. Традиційно суспільний сектор переважає в сфері національної оборони , охорони здоров'я, освіти, енергетики, науки тощо. Що знаходить своє відображення на усьому механізмі функціонування сучасної НЕ.

В практиці дослідження та аналізу національної економіки, а отже і в її секторальній структурі, виділяють (розглядають) й так звані інституційні сектори економіки, які являють собою господарські одиниці, що знаходяться в межах національної економіки і володіють активами, приймають на себе зобов'язання та можуть займатися господарською діяльністю з іншими господарськими одиницями.

Так в національних рахунках рекомендованих ООН у 1993р., розрізняють такі інституційні сектори економіки:

1. Сектор нефінансових корпорацій(НФК) - охоплює підприємства всіх форм власності, які займаються виробництвом товарів та нефінансових послуг і фінансують свою діяльність як за рахунок власних коштів, кредитів на фінансовому ринку, так і за рахунок державного бюджету. Сектор НФК включає три групи галузей: добувна, переробна та сфера послуг.

2. Сектор фінансових корпорацій (ФК) - охоплює корпораційні організації, яка займаються фінансово-посередницькою діяльністю: банки, страхові організації, довірчі товариства, недержавні пенсійні фонди тощо.

3. Сектор загальнодержавного управління (ЗДУ) - охоплює органи державного управління місцевого, регіонального, центрального рівнів, які здійснюють законодавчу та виконавчу владу, збирають податки і фінансують державні витрати. До цього сектору також належать некомерційні бюджетні організації, які надають:

а) індивідуальні безкоштовні або пільгові неринкові послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, мистецтва та культури тощо;

б) колективні неринкові послуги у сфері науки, оборони, державного управління, підтримання громадського порядку тощо.

До сектору ЗДУ відносяться державні фонди, які утворюються з обов'язкових внесків.

4. Сектор домашніх господарств (ДГ) - охоплює окремих фізичних осіб, сім'ї, які є споживачами товарів і послуг.

5. Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (НКО) - охоплює організації, які створені домашніми господарствами за рахунок власних внесків для забезпечення своїх політичних, релігійних, професійних інтересів (політичні партії, церква, професійні спілки).

6. Сектор закордон (З) - охоплює суб'єктів господарювання, які розташовані закордоном, але здійснюють економічні операції з резидентами даної країни.

В процесі проведення макроекономічного аналізу по кожному сектору окремо аналізують:

- виробництво ВВП;
- кінцеве використання ВВП;
- ВВП за доходами.

Виробництво ВВП по секторах розраховується як різниця між валовим випуском і проміжним споживанням секторів. Визначається вартісний обсяг ВВП по секторах, а також питома вага ВВП і проміжного споживання у валовому випуску в розрізі секторів економіки. Валовий випуск – це повна ринкова вартість вироблених в країні за рік товарів і послуг. Проміжне споживання включає вартість використаних в секторах для виробничих потреб матеріалів, сировини, електроенергії, палива тощо, яка повністю переноситься на створений продукт.

Кінцеве використання ВВП складається з кінцевих споживчих витрат, валового нагромадження та чистого експорту.

Первинні доходи секторів економіки включають:

- оплату праці, в т.ч. заробітну плату і відрахування на соціальне страхування;
- чисті податки;
- валовий прибуток;
- змішаний дохід.

При аналізі визначаються структура ВВП за доходами в вартісному виразі, питома вага кожного компоненту первинних доходів у загальному підсумку і в розрізі секторів.

3. Типи національних господарських систем

За способами регулювання господарської діяльності (координації господарських зв'язків) виділяють такі типи ЕС .

- традиційна;
- адміністративно-командна;
- ринкова ЕС вільної конкуренції;
- сучасна змішана ринкова ЕС.

В залежності від домінування техніко-економічного устрою в НЕ класифікують такі ЕС:

- доіндустріальну;
- індустріальну;
- постіндустріальну.

За соціально-економічним рівнем розвитку класифікують:

- високорозвинуті НЕС;
- НЕС які розвиваються;
- слаборозвинуті НЕС;
- НЕС перехідного типу.

Розглянемо їх детальніше.

Традиційна економіка. Економіка, яка заснована на традиціях та звичаях, спільній (общинній) власності та натуральному господарстві. Відмінні риси (ознаки) ЕС традиційного типу: вкрай примітивні технології; переважання ручної праці; усі ключові економічні проблеми вирішуються у відповідності до традицій та звичаїв; виробництво матеріальних благ та послуг здійснюється для споживання всередині окремої господарської одиниці; організація управління економічним життям здійснюється на основі рішень ради старійшин.

Цей тип економіки був притаманний для древнього та середньовікового суспільства, але зберігається і в сьогодні в деяких слаборозвинутих країнах.

Адміністративно-командна система економіки. Для такого типу ЕС є характерним:

- домінування суспільної (а фактично державної) власності на засоби виробництва;
- колективне прийняття рішень (господарюючий суб'єкт позбавлений юридичного права вирішувати що і для кого виробляти);
- державне планування та пряме адміністрування;
- жорстка централізація управління;
- сильна монополізація та бюрократизація економіки.

Ця система раніше існувала в СРСР, в країнах Східної Європи та низці азійських держав. Наразі спостерігається в Північній Кореї та на Кубі.

Отже сутність командної форми організації НЕ полягає в тому, що держава здійснює координоване ведення господарства в масштабах усієї країни. Командна економіка базується на тотальному державному регулюванні

кругообороту ресурсів, доходів, продуктів, яке проявляється у жорсткій регламентації господарської діяльності домогосподарств та підприємств по широкому колу показників через систему директивних планів-завдань для усіх ланок організаційної структури економіки.

Як уже було зазначено командно-адміністративна форма організації НЕ була характерна для колишнього СРСР. Вона була заснована на монополії державної власності на матеріальні і капітальні ресурси та на господарюванні за директивними планами.

Ця форма організації виявилась неспроможною забезпечити ефективний і збалансований розвиток НЕ, а економічне зростання, яке формально мало місце, досяглося за рахунок жорсткого обмеження особистого споживання. Конкретно, командна форма організації НЕ в СРСР призвела до:

- переважання екстенсивного розвитку економіки;
- нечутливості економіки до досягнень НТП;
- розвитку та поглибленню диспропорцій в економіці;
- існування хронічного незадоволеного попиту в усіх сферах економіки;
- "зрівнялівки" у розподілі матеріальних благ у поєднанні з необґрунтованими привілеями для окремих груп населення;
- руйнування ініціативи та трудової мотивації працівників.

Ринкова економіка вільної конкуренції. Цей тип ЕС заснований на: приватній власності, свободі економічного вибору та конкуренції, особистому інтересі, обмеженій ролі держави.

Для ринкової форми організації НЕ характерним є принцип саморегулювання економіки. Механізм ринкового саморегулювання функціонує на засаді взаємодії попиту та пропозиції в умовах конкуренції: ринок підпорядковує виробництво суспільним потребам у формі платоспроможного попиту. При цьому, ринок спрямовує ресурси на виробництво тих продуктів, які найбільше потрібні суспільству, сприяє впровадженню нових технологій, підвищенню ефективності виробництва тощо.

В економіці вільного ринку держава не відіграє ніякої ролі в розподілі ресурсів, всі рішення приймаються суб'єктами ринку самостійно. Однією із основних передумов чистої ринкової економіки є особиста свобода всіх учасників економічної діяльності: як підприємця, так і найманого працівника. А вирішення ключових економічних питань в такій ЕС відбувається опосередковано, через ціни, що формуються на ринку під впливом попиту та пропозиції. Орієнтуючись на кон'юнктуру ринку, яка визначається насамперед рівнем та динамікою цін, товаровиробники самостійно вирішують проблему розподілу всіх ресурсів, виробляючи ті товари, на які існує попит на ринку. Таким чином ринок насамперед через ціни координує діяльність усіх суб'єктів ЕС.

Формування сучасної (змішаної) ринкової ЕС був пов'язаний з тим, що в класичній ринковій економіці виникали ситуації коли ринковий механізм не забезпечував повне та ефективне використання ресурсів та їх раціональний розподіл. Такі ситуації створювали (і створюють) так звані регуляторні вади ринку. Зокрема, такі вади пов'язані з:

- неспроможністю конкуренції (обумовлена утворенням монополій у результаті концентрації капіталів);
- неспроможністю ринку забезпечувати людей суспільними товарами;
- неповнотою ринків;
- недостатністю та недосконалістю маркетингової інформації (інформаційні проблеми);
- зовнішніми ефектами (як позитивними, так і негативними) дії ринку;
- економічною нестабільністю (яка виявляється через тривалий спад виробництва, надмірне безробіття, високий рівень довготривалої інфляції) і неспроможністю ринку їй протистояти.

Отже, наявність вад ринкового саморегулювання зумовило необхідність державного втручання в економіку. І таким чином в процесі довготривалої еволюції, переважно в ХХ ст., ринкова економіка вільної конкуренції перетворилася на сучасну ринкову економіку. Сучасні національні економіки ринкового типу є змішаними, які функціонують на засадах поєднання механізмів ринку та державного регулювання.

Доіндустріальна економічна система. Це ЕС яка ґрунтується в основному на добувному секторі економіки. Основним фактором розвитку доіндустріальної системи є сільське господарство, рибальство, лісозаготівля, видобування корисних копалин (у т. ч. нафти і газу). Виробництво має обмежений і локальний характер.

Індустріальна ЕС. Формується в процесі промислової революції, яка забезпечила якісний стрибок в розвитку продуктивних сил, заміну природних продуктивних сил на суспільні. Головним фактором виробництва в цій системі є капітал, а головною сферою економіки є промисловість.

Постіндустріальна ЕС. Постіндустріальна економіка виникає тоді, коли в процесі НТР наука перетворюється в безпосередню продуктивну силу. Центр ваги переноситься в невиробничу сферу, а лімітуючими (визначальними) факторами ЕС виступають інформація та знання.

Високорозвинуті НЕС. До них належать країни з високо розвинутою промисловістю з високим рівнем доходів. Ця група об'єдналася в Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЄСР). Пізніше до неї приєдналися Туреччина, Мексика, Чехія, Угорщина, та Південна Корея. Серед цих країн, своїми успіхами у досягненні високого рівня доходів. Виділяють країни великої сімки: США, Німеччину, Японію, Великобританію, Францію, Канаду, Італію. Кожна з вказаних країн виробляє ВВП, в розмірі, що набагато перевищує ВВП будь-якої іншої країни. Для ВВП цих країн характерним є переважання нематеріального сектора, що обумовлено інтенсифікацією національного виробництва. При цьому в нематеріальному секторі основну частку займають послуги гуманітарного характеру, спрямовані на підвищення якості життя та нагромадження людського капіталу це освіта, охорона здоров'я, здоровий спосіб життя, сприятливе екологічне середовище тощо.

Частка нематеріального виробництва в ВВП в середньому становить 65-67% ВВП, частка промисловості – 23-28% ВВП, частка сільського господарства в середньому 2-7%. Ці показники відображають загальну тенденцію

інтенсифікації національного виробництва і перехід до постіндустріального етапу економічного розвитку.

В використанні національного продукту також спостерігаються певні спільні ознаки: на особисте споживання йде 57-60 % ВВП; на державне споживання – 12-20% ВВП; на нагромадження – 17-22 % ВВП. Загалом така структура характеризує так зване суспільство масового споживання, в межах якого основна маса продукції. Що виробляється спрямовується на задоволення особистих потреб. Цей тип НЕ охоплює тільки 15,6% населення, яке виробляє більше 2/3 світового ВВП, використовуючи при цьому основну частину ресурсів. Але на його частку припадає і більше 95% світових витрат на НДДКР.

НЕС країн що розвиваються та слаборозвинутих країн. Ця група охоплює 132 країни, в основному в Азії, Африці, Латинській Америці. Для них є характерним переважання у ВВП промислового виробництва або сільського господарства, що обумовлене дуже низькими рівнем та якістю життя, низьким рівнем доходів і, відповідно, нормою нагромадження. Це у свою чергу створює перепени для підвищення інвестиційної та інноваційної активності. Конкурентні переваги таких країн та їх НЕС ґрунтуються на використанні національних природних ресурсів, дешевої робочої сили та придбання іноземних технологій. В цих країнах проживає більше 78% населення, але їх частка в виробництві світового ВВП складає лише 40%, в світовому експорті – лише 20%.

НЕС перехідного типу. До цієї групи належать країни СНГ, а також Центральної та Східної Європи, в яких відбувається зміна суспільно-політичної та економічної систем (28 країн). Для цих НЕС характерним є приблизно рівне співвідношення промислового та нематеріального виробництва, що на жаль є не виявом економічного розвитку, а наслідком системної кризи, яка супроводжувалася зниженням рівня реального виробництва, банкрутством підприємств, безробіттям, зниженням рівнів та якості життя.

4. Моделі національних економічних (господарських) систем та їх характеристика

Для кожного типу ЕС характерним є свої національні моделі організації господарства та управління ним, так як країни відрізняються своєю історією, рівнем економічного розвитку, соціальними та національними умовами.

Найбільш відомими національними моделями ЕС є: американська ліберальна; неоліберальна німецька модель соціального господарства; шведська соціал-демократична модель; західно-європейська кейнсіанська; японська. Розглянемо їх детальніше.

Ліберальна модель(використовується в США, Канаді). В основу покладена концепція саморегульованості і самодостатності РЕ. Ця модель ґрунтується на системі заохочення підприємницької активності, високому рівні продуктивності праці та масової орієнтації на досягнення особистого успіху. Базові принципи цієї моделі: особиста відповідальність кожного члена суспільства за власну долю та долю своєї сім'ї; самореалізація; індивідуалізм; ініціативність. Вона передбачає втручання держави в економіку за залишковим

принципом, тобто втручання в ті процеси, які не в змозі врегулювати ринок відповідно до потреб суспільства: соціальні і екологічні аспекти розвитку, сприятливі умови для функціонування всіх форм власності тощо. Державні інвестиції спрямовуються здебільшого у капіталомісткі галузі та такі, що не викликають інтересу у приватного сектора, структурні зміни. Загалом для цієї моделі характерним є те, що державний вплив, спрямовується на підтримку стабільної кон'юнктури та економічної рівноваги.

Особливості ж соціальної політики і політики зайнятості такі: для зменшення соціально напруги малозабезпеченим верствам населення гарантується прийнятний рівень життя за рахунок часткового перерозподілу національного доходу; завдання соціальної рівності тут взагалі не стоїть на порядку денному; політика зайнятості спрямована не на формування законодавчої бази, яка б обмежувала звільнення, а на забезпечення стабільного функціонування ринку праці, який є надзвичайно мобільним.

Неоліберальна модель(застосовується в Німеччині) – в її основу також покладена концепція саморегулювання ринкової економіки, але з елементами соціального спрямування дій ринку з боку держави, через підтримку (з боку держави)умов формування соціального ринкового господарства. А саме:

- конкуренції;
- економічної безпеки працівників;
- зайнятості;
- вирівнювання доходів населення економічними методами;
- житлового будівництва;
- підтримки рівних можливостей для підприємництва;
- впровадження соціального страхування;
- забезпечення мінімуму оплати праці.

Ця модель орієнтує державне регулювання на усунення перешкод для конкуренції, стимулювання дрібного бізнесу, зростання зайнятості та продуктивності праці і відтак на соціальне спрямування дії ринку. Вона передбачає розподіл відповідальності за соціальний добробут громадян між державою та роботодавцями. Гарантом соціального забезпечення виступає держава, а фінансується воно через різноманітні страхові фонди. Рівень соціального забезпечення залежить від стажу роботи, рівня зарплати тощо.

Європейсько-кейнсіанська модель(в Англії, Франції, Італії, Австрії) передбачає значну роль державного сектора в економіці країни: державна власність концентрується в електроенергетиці, вугільній і газовій промисловості, машинобудуванні, фінансовій сфері. А бюджет розглядається як основний засіб впливу на попит і витрачається переважно на інвестиції та структурні зміни.

Соціал-демократична (шведська) модель, яка використовується у скандинавських країнах та частково в Португалії, Іспанії та інших країнах, передбачає посилену увагу до соціальної сфери, до трудових відносин, до підвищення рівня зайнятості, до питань соціального забезпечення та жорстку політику (перерозподілу) доходів. Головними орієнтирами шведської моделі є, з одного боку, забезпечення максимально сприятливих умов для виявлення

кожним суб'єктом економіки власної суспільної корисності та активності, а з другого – високий рівень соціального захисту громадян.

Через бюджет розподіляється більше 50% ресурсів, половина з яких йде на соціальні потреби. При цьому в державі знаходиться лише 4 % основних фондів. Цій моделі притаманні: високий рівень оподаткування та універсальні (безадресні) принципи надання соціальної допомоги; рівне соціальне забезпечення всіх громадян; політика повної зайнятості. Цю модель соціально-стійкого розвитку ще називають моделлю «функціональної соціалізації» - функція виробництва покладається на приватні підприємства, які діють на конкурентних ринкових засадах, а функція забезпечення високого рівня життя (зайнятість, освіта, медицина, соціальне страхування, житло тощо) та багатьох елементів інфраструктури (транспорт, НДДКР тощо) - на державу.

Японська модель ЕП зосереджена не на формуванні цін і зарплати через РМ, а на створенні та розвитку матеріального виробництва через нарощування інвестицій, підвищення попиту на базі зростання продуктивності праці та якості продукції, а також постійного розширення експорту товарів і капіталу.

Фактично, японська модель є кейнсіанською, а її особливими ознаками є:

1. високий рівень державного регулювання економіки;
2. наявність специфічної форми організації бізнесу – групування;
3. високий рівень керованості економіки, що досягається за допомогою об'єднань – корпорацій і рад;
4. успішне поєднання державних і приватних інтересів на основі корпоративного планування;
5. особлива роль в управлінні фінансово-банківських установ;
6. функції державного управління об'єднані в межах міністерств зовнішньої торгівлі та промисловості;
7. держава фінансує всі витрати, пов'язані з новими розробками;
8. основні фонди держави повністю зосереджені в галузях інфраструктури (що дозволяє створити сприятливі умови для приватного сектора економіки);
9. на основі корпоративного планування створено потужний апарат державного регулювання економічних суб'єктів усіх сфер діяльності за допомогою економічних, адміністративних і організаційних важелів, рекомендацій посередницьких структур;
10. ця модель базується на особливій системі цінностей - філософії групових цілей та прагнень, високому рівні самосвідомості, пріоритетності інтересів нації над інтересами конкретної людини, готовності до самопожертви заради процвітання країни, відданості роботодавцю та строгій системі підпорядкування та старшинства, розумінні свого місця;
11. особливість системи оплати праці (ЗП зростає в міру зростання трудового стажу та віку працівника) та принцип по життєвого найму як альтернатива державного пенсійного забезпечення.

І як вже було зазначено, особлива увага до японської економічної моделі обумовлена тим, що економічну політику було зосереджено не на формуванні цін і зарплат через ринкові відносини, а на створенні та розвитку матеріального виробництва, зокрема, його трудо- і матеріаломістких галузей: судно- і

машинобудування, промислових роботів, побутової електротехніки, виробництва сталі й труб. Знижуючи енерго- і матеріаломісткість продукції, виробництво переходило до випуску наукомістких товарів, що забезпечувало вирішення сировинної проблеми (а це дуже актуально для України). Згодом було розроблено низку напрямів НТП: волоконну оптику, “кераміку”, біотехнологію, напівпровідникові лазери тощо. І весь цей час економіка Японії розвивалася на основі політики нарощування інвестицій, підвищення попиту на базі зростання продуктивності праці та якості продукції та постійного нарощування експорту.

Тема 3. Регіональні аспекти розвитку національної економіки

1. Структуризація національної економіки в регіональному просторі й фактори, що впливають на розміщення економічних одиниць.
2. Системний підхід до оцінки положення регіону в рейтингу національної економіки.
3. Напрями підвищення ефективності регіональної політики.

1. Структуризація національної економіки в регіональному просторі й фактори, що впливають на розміщення економічних одиниць

Національну економіку можна розглядати не тільки як сукупність продуктивних сил, економічних відносин, соціокультурних, політичних, морально-етичних традицій і цінностей ведення господарської діяльності, що встановились у певній державі і впливають на особливості її економічного розвитку. Національна економіка має також регіональну будову.

Уже в середині ХХ ст. виділилась в особливий напрямок регіональна економіка (regional economy), яка досліджує проблему функціонування муніципального і регіонального суспільного господарського й економічного розвитку. Зміст регіональної економіки, її процесів, структур будується на взаємодії і перетині чотирьох базових груп принципів (макро-, мікро-, суспільна економіка (державне регулювання), ринкова економіка).

Для вивчення регіональної економіки треба опанувати методами аналізу територіальної організації господарства, оцінки земельних ресурсів, визначитися з поняттями сутність, склад і функції місцевих фінансів, розглянути особливості керування інвестиційним процесом на регіональному рівні та ін.

Регіон – (франц. region, від лат. region – область, район) – це специфічна територія, яка за сукупністю елементів, що її складають, відрізняється від інших територій за рядом ознак і характеризується єдністю, інтенсивними взаємозв'язками, певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів.

Регіон як територія являє собою частину території країни із специфічними природно-кліматичними та економічними умовами й

характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої здійснюється на основі законів національної економіки і регіональних, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини.

Регіон - це також самодостатній соціальний організм, що знаходиться в єдності з середовищем і характеризується фізико-географічними, еколого-економічними, етнічно-історичними, культурно-цивілізаційними, політико-адміністративними і правовими властивостями і виступає засобом формування і функціонування областей країни.

Регіони виділяються з території відповідно до певних цілей і завдань, найголовнішою з яких є управління розвитком регіону.

Для позначення територіального обсягу регіону можуть застосовуватись такі терміни як "локальне регіональне утворення", "мікрорегіон", "мезорегіон", "макрорегіон" тощо. У разі виділення в середині країни з метою управління розвитком регіону він є основною складовою частиною державного територіального устрою, яка визначена єдиною політикою державного регіоналізму і має організаційну відокремленість, цілісність, економічну і географічну самодостатність, право місцевого самоврядування, систему державних органів, які є елементами (підсистемами) державної структури влади і управління країною.

Так, у цьому випадку під регіоном може розумітися найбільша адміністративно-територіальна одиниця субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет. В умовах України – це рівень областей та АР Крим. Безвідносно до цілі територіального управління регіон може означати частину країни, що історично склалася і характеризується специфічними природно-кліматичними умовами та відносно стійкими економічними й соціально-демографічними особливостями, певною спрямованістю розвитку продуктивних сил. Основними критеріями виділення (виокремлення) регіону вважаються спільність народногосподарських і регіональних завдань, техніко-економічні особливості розвитку промисловості та сільського господарства, наявність суб'єктів господарювання, об'єднаних регіональними, економічними, політичними, соціальними, культурно-етнічними інтересами.

Для аналізу процесів структуризації національної економіки в регіональному просторі необхідно виділити фактори, що впливають на розміщення простих і складних економічних одиниць на ньому. До таких факторів відносяться:

1. Геополітичне і економіко-географічне значення територіальних утворень;
2. Сукупність ресурсів, що знаходяться на певній території;
3. Природно-кліматичні умови, що складаються на певному територіальному утворенні;
4. Підприємницький клімат і інвестиційна привабливість того чи іншого територіального утворення.

2. Системний підхід до оцінки положення регіону в рейтингу національної економіки

Система являє собою внутрішньо організовану на основі того або іншого принципу цілісність, в якій всі елементи настільки тісно пов'язані один з одним, що виступають щодо навколишніх умов та інших систем як щось єдине.

Регіону властиві всі ознаки об'єктів, що прийнято відносити до системи. Регіон являє собою складну систему, елементи якої такі як, наприклад, населення, економіка, природне середовище, самі розглядаються як система.

Як відомо, характер зв'язку, що існує між елементами системи, фіксується в понятті структури, що визначає специфіку системи. Програма розвитку будь-якого поселення, будь-то місто з мільйонним населенням або селище на декілька тисяч жителів, повинна розроблятися на базі системного підходу як сукупності ланок, що визначають його життєдіяльність.

Тому для повнішого опису та вивчення регіону може бути застосований системний підхід. Даний прийом може використовуватися на тій підставі, що системний аналіз як найважливіша складова системного підходу в дослідженнях вимагає оцінки на основі вибраних індикаторів: стану економічної й соціальної підсистем; динаміки економічних і соціальних явищ (процесів), чинників, що їх обумовлюють; факторів, які забезпечують цілісність системи, механізмів її розвитку та удосконалення; функцій, які система може реалізувати; стану стратегічного й тактичного управління; зв'язку з територіальними системами вищого порядку.

Як основні властивості регіону можна виділити освоєність і насиченість території. Вибір саме цих характеристик зумовлюється тією обставиною, що якраз вони найчастіше присутні при інтерпретації терміну "розвиток території".

Головною характеристикою розвитку регіону (як і будь-якої іншої території) виступає його освоєність.

Освоєність території - це базис, на фоні якого відбуваються процеси зростання і розвитку регіону. Найбільш узагальненим, комплексним показником освоєності території є соціально-економічна освоєність регіону, під якою ми розуміємо ступінь насиченості території даного суб'єкта основними економічними та інфраструктурними елементами. Процеси освоєння різних територій за своїми змістом і спрямованістю не збігаються, що викликано рядом обставин, основними серед яких можна назвати наявність різних економічних потенціалів (зумовлену територіальним і галузевим поділом праці); відсутність можливостей для здійснення розширеного відтворення основних факторів (викликана наявністю на даній території тих чи інших елементів продуктивних сил); вплив природно-кліматичних умов господарювання на кінцеві результати суспільного виробництва; географічне положення регіону на території країни та у відношенні до її зовнішніх кордонів тощо.

Одним з основних аспектів оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону є рівень розвитку інфраструктури населених пунктів, що входять у конкретний регіон. Від алгоритму розвитку інфраструктури міст

значною мірою залежить рівень обслуговування населення, оптимальне вирішення забудови промислових зон, інженерного устаткування, транспорту, а також підвищення ефективності витрат у міське господарство й будівництво. Така незбіжність у характері освоєння регіонів призводить до того, що одні території розвиваються інтенсивніше і процес насичення відбувається більш ущільнено, а інші не можуть собі цього дозволити і обходяться вирішенням окремих локальних завдань, пов'язаних з реалізацією найочевидніших конкурентних переваг. Як наслідок, на практиці складаються ситуації, коли процеси освоєння регіонів набирають різних швидкостей, а їх зміст (екстенсивний або інтенсивний характер) є різноплановим, що спричиняє різну економічну та соціальну освоєність регіонів, а це, у свою чергу, - посилення диференціації рівня та якості життя населення.

Під розвитком регіону розуміється насичення його економічними об'єктами й зв'язками. Чим більше на певній території таких об'єктів і чим тісніше зв'язки між ними, тим більш розвинутою або освоєною вона є. Штучно створювані об'єкти визначають базис освоєності території і з урахуванням масштабів використання оброблюваних сільськогосподарських угідь і лісових масивів формують ландшафт її насиченості. Через насичення території забезпечується її розвиток.

Насичена територія - це територія, що вміщує безліч економічних об'єктів (підприємств, організацій та елементів соціальної сфери, на яких зосереджено або на які спрямовано економічну діяльність), які опосередковують певну сукупність економічних інтересів і відносин між учасниками суспільного виробництва. Розвиток території безпосередньо зумовлений системною організацією відтворення ресурсів - трудових, природних, матеріальних (капітальних), організаційних (підприємницьких), інформаційних, науково-технічних та ін.

Із взаємодії ресурсних підсистем безпосередньо походять основні принципи територіальної організації відтворення і розуміння розвитку регіону як підвищення його відтворювального потенціалу. Під відтворювальним потенціалом регіону розуміються його можливості як суб'єкта господарювання у кордонах власної території забезпечувати раціональне використання наявних і залучених ресурсів для оновлення продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних і виробничих відносин, відносин власності, а також господарського механізму. Саме наявність таких можливостей дозволяє регіону забезпечувати поступальний розвиток власної території або окремих територій, які входять до його складу.

Як одна з головних ознак регіону як окремої території може використовуватися його залучення до суспільного виробництва, що характеризується: по-перше, наявністю галузей матеріального і нематеріального виробництва; по-друге, наявністю виробничої і соціальної інфраструктур; по-третє, створенням нових об'єктів природного і штучного походження, а також формуванням нових зв'язків і відносин, інакше кажучи, всім тим, що може свідчити про залучення даної території до процесів суспільної організації відтворення продуктивних сил.

Як міра вимірювання може бути використаний цілий ланцюг показників, що дозволяє порівнювати різні індикатори з метою отримання необхідної відповіді на виклики про глибину і характер процесів, що відбуваються на даній території. До основних груп таких показників можна віднести:

- 1) показники, що відображають масштаби економіки регіону;
- 2) показники, що відображають результативність економіки регіону;
- 3) показники, що відображають режим відтворення населення в регіоні;
- 4) показники, що відображають стан і відтворення основних засобів у регіоні;
- 5) показники загальної оцінки освоєності території регіону;
- 6) показники, що відображають самозабезпеченість регіону;
- 7) показники, що відображають рівень коопераційних зв'язків у регіоні;
- 8) показники, що відображають фінансові потоки в регіоні;
- 9) показники, що відображають рівень життя населення регіону;
- 10) показники загальної оцінки насиченості території регіону елементами продуктивних сил.

По відношенню до регіону як до економічної системи як структура може бути використана сукупність елементів продуктивних сил, які є, власне, матеріальними носіями окремих ланок цієї системи. Регіон з позицій системи являє собою певну цілісність взаємозв'язаних елементів, сутність і потенціал якої якісно відрізняються від сутностей і потенціалів цих елементів самих по собі.

Таким чином, регіон – це цілісна система із своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення. Розвиток регіональних економічних систем пов'язаний з подальшою зміною архітектури економіки і пропорцій економічної системи.

Цей процес супроводжується розвитком п'ятого і шостого технологічних укладів, зростанням інформаційних технологій (виробництво апаратних засобів і програмних послуг), телекомунікацій, розвитком виробництва електроніки та електрообладнання, засобів масової інформації, фармацевтичної промисловості.

3. Напрямки підвищення ефективності регіональної політики

Різні території України мають свої особливості й відмінності як щодо економічного розвитку, так і в соціальному, історичному, мовному та ментальному аспектах, що призводить до значних диспропорцій у регіональній структурі економіки держави, нагромадження економічних і соціальних проблем.

Регіональні нерівності – відмінності у рівнях розвитку, зайнятості, доходів населення, умов підприємництва тощо в регіонах.

Зведення до мінімуму тих нерівностей, на яких може ґрунтуватися виникнення соціальних конфліктів, перешкоди соціально-економічному розвитку країни в цілому є сутністю регіональної політики.

До числа найбільш розповсюджених причин регіональних нерівностей відносяться: відмінності природно-кліматичних умов життя; нераціональність використання місцевих природних і трудових ресурсів; забруднення довкілля;

недосконалість галузевої структури регіональних господарських комплексів, їх низьку економічну ефективність; застаріла структура виробництва та запізнення з упровадженням інновацій; відмінності підприємницького клімату; політичні, інституціональні, соціально-культурні фактори; відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку й відставання деяких регіонів від нормативів розвитку соціальної та виробничої інфраструктури; периферійне положення регіону та відставання в комплексному розвитку міст і сіл; незадовільну реалізацію можливостей регіонів щодо міжнародної інтеграції України, спільного підприємництва, залучення іноземних інвестицій та ін.

Для розв'язання цих проблем необхідно створити умови для оптимальної економічної самостійності регіонів, опрацювати засади регіональної політики – сфера діяльності держави щодо управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в регіональному аспекті, тобто пов'язана з взаємовідносинами між державою і регіонами, регіонів між собою, а також – сфера діяльності регіональної влади щодо управління соціально-економічним розвитком регіону.

В орбіту регіональної політики включаються такі напрямки:

- співвідношення і взаємодія рушійних сил регіонального розвитку (державний, приватний сектори; внутрішні і зовнішні фактори);
- співвідношення національного і регіонального аспектів розвитку та управління (рівень регіональної автономії, ступінь централізації управління);
- ставлення до завдання підйому економіки відсталих районів, освоєння нових районів і ресурсів;
- ставлення до національно-етнічних питань;
- регіональні аспекти демографічної політики, політики урбанізації, державної політики тощо.

За своєю структурою та відповідно до різноманітності процесів, що відбуваються в регіонах регіональна політика може бути поділена на окремі складові: економічну, промислову, соціальну, житлову, демографічну, екологічну, науково-технічну, гуманітарну, національну, управлінську, зовнішньоекономічну та ін.

Основні соціально-економічні аспекти в регіональній політиці пов'язані з територіальним поділом праці, формуванням народногосподарських комплексів, економічним районуванням і загальнодержавним плануванням (програмуванням) соціально-економічного розвитку і розміщення продуктивних сил.

Регіональна політика держави – система дій держави, спрямованих на підтримку здійснення місцевого самоврядування в кожному регіоні країни при безумовному врахуванні загальнодержавних інтересів.

Поняття «регіональна політика держави» включає в себе поняття «місцеве самоврядування» та «державна регіональна політика». Якщо місцеве самоврядування ставить на перше місце інтереси місцевої громади, то державна регіональна політика повинна забезпечити безумовне виконання у регіонах державного законодавства та тих інтересів, які держава має у даному конкретному регіоні.

Регіональне врядування (regional governance) - це набір чи система методів використання органами публічної влади економічних, соціальних та інших ресурсів території з метою підвищення показників людського розвитку.

Пріоритетність саме розвитку людини означає, що шляхи розвитку регіону повинні аналізуватися через призму інтересів громадян, які мають канали впливу на рішення, що приймаються органами влади, контролюють та залучаються до її діяльності.

Поняття «врядування» означає, насамперед, залучення до процесів управління регіоном.

Тактика держави розглядається як дії держави щодо вирівнювання умов діяльності та соціально-економічного стану різних регіонів, створення умов для їх ефективного функціонування. Так, основною метою регіональної політики держави є поступове вирівнювання існуючих відмінностей між економічними й соціальними рівнями розвитку окремих регіонів, зважаючи на їхні історичні, демографічні, природно-ресурсні та економічні особливості, і спрямовується на підтримку внутрішньорегіональної та міжрегіональної збалансованості соціально-економічного розвитку й суттєве поліпшення екологічного стану регіонів, а також дотримання балансу інтересів центру держави і регіонів шляхом формування раціональних бюджетних взаємовідносин між державними і місцевими бюджетами. Це необхідно для вирівнювання стану соціально-економічного розвитку різних регіонів, у першу чергу, умов життя населення, виходячи з прогресивних соціальних нормативів і аналогів показників регіонального розвитку в розвинутих країнах світу. Ефективні бюджетні взаємовідносини між центром і регіонами повинні передбачати можливість фінансового забезпечення і функцій державного управління, і функцій місцевого самоврядування.

Особливим напрямком державної допомоги є фінансування структурної перебудови і реконверсії економічно відсталих, депресивних територій.

Допомога також надається регіонам з відносно низьким рівнем промислового потенціалу та надлишком трудових ресурсів, гірським та іншим регіонам зі складними природно-географічними та екологічними умовами. У такий спосіб держава здійснює загальнонаціональні програми для розв'язання найважливіших регіональних проблем.

Тема 4. Характеристика економічного потенціалу

1. Поняття і структура сукупного економічного потенціалу країни
2. Склад і оцінка природно-ресурсного потенціалу
3. Демографічний і трудовий потенціал: соціальна політика
4. Характеристика виробничого та науково-технічного потенціалу національної економіки

Поняття і структура сукупного економічного потенціалу країни

Важливою проблемою для економіки будь-якої країни є вивчення та дослідження сутності, джерел розвитку та використання її економічного потенціалу. Це пов'язано з тим, що економічний потенціал виступає тією основою, на якій базуються розробки майбутніх тенденцій в економіці, визначення пріоритетних шляхів розвитку тощо.

Сучасний стан національної економіки України характеризується значним руйнуванням основних елементів економічного потенціалу. Нераціональне використання природних ресурсів, відсутність належної соціальної політики, несформованість умов для науково-технічного розвитку країни, непродумане використання механізмів, методів та організаційних форм залучення робочої сили до системи господарських відносин призвели до фактичного розпаду продуктивних сил, незабезпечення належного відтворення їх елементів.

Недосконала політика використання економічного потенціалу України не тільки не сприяє позитивному розвитку економічних процесів, а й виступає як самостійний чинник поглиблення кризи.

Таким чином, нині існує необхідність вивчення та дослідження проблем, пов'язаних із впливом економічного потенціалу та процесу його використання на розвиток національної економічної системи, її окремих підсистем та елементів⁷. Суспільна форма економічного потенціалу повинна бути такою, щоб сприяти розвитку прогресивних та ефективних форм власності. Будь-які джерела, можливості чи сукупність елементів стають економічним потенціалом тоді, коли вони переходять у чийсь власність для майбутнього залучення у виробництві, насамперед, з метою отримання прибутку. Простежуючи зв'язок економічного потенціалу із власністю, необхідно в категорії "економічний потенціал" виділити кількісну (що формує речовий зміст) і якісну сторони, що відображає виробничі відносини між економічними суб'єктами з приводу привласнення економічних благ. Крім того, слід виділяти юридичний, соціальний та політичний аспекти економічного потенціалу.

Юридичний аспект такого потенціалу виявляється у праві законодавчих органів затверджувати відповідні нормативні акти, що визначають володіння, розпорядження і користування потенціалом країни, встановлювати частки приватної, державної та інших форм власності. Соціальний аспект економічного потенціалу відображає процес становлення і розвитку соціальних верств і груп населення, взаємодію між ними залежно від способу отримання відповідної частини національного багатства. Політичний аспект категорії "економічний потенціал" розкривається у виявленні впливу різних суб'єктів на політику держави. Більший політичний вплив мають ті суб'єкти, які володіють чи розпоряджаються більшою частиною економічного потенціалу країни, перш за все, природними ресурсами.

При з'ясуванні сутності економічного потенціалу необхідно визначити принципи, на основі яких він функціонує. Зокрема, принцип системності означає виділення його окремих підсистем та елементів: потенціал продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних відносин і відносин економічної власності, а також господарського механізму. Цей

принцип у контексті економічного потенціалу передбачає взаємопов'язаність усіх елементів потенціалу, які доповнюють один одного. Таким чином, внаслідок існування причинно-наслідкового зв'язку інтенсивне і нерациональне використання тільки одного з елементів потенціалу може призвести до виникнення негативних тенденцій у системі в цілому.

Зв'язок між складовими елементами економічного потенціалу визначає зрілість існуючих виробничих відносин між людьми і ступінь досконалості господарського механізму що обумовлює ці відносини. Величина економічного потенціалу, його якісний ріст і зміст, в основному, формується у процесі суспільного виробництва і залежить від рівня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин.

Таким чином, економічний потенціал - це сукупність наявних та таких, які можуть бути мобілізовані з основних джерел, засобів країни, елементів потенціалу цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання та соціально-економічного прогресу".

У політекономічному розумінні економічний, потенціал - це система відносин економічної власності між людьми у взаємодії з розвитком продуктивних сил та базисними елементами господарського механізму, що виступають основним джерелом розвитку економічної системи та її можливостей.

Показником рівня загального економічного потенціалу є національне багатство країни, яке визначається як нагромаджений запас ресурсів та благ, що виступає визначником результатів економічної діяльності та можливостей нації щодо майбутнього соціально-економічного розвитку¹⁰.

Національне багатство складається із фізичних благ і фінансових активів, навичок, умінь, тобто всього того, що може приносити дохід, який є віддачею від цього багатства. Всі ці складові елементи можуть розглядатися як національне багатство лише тоді, коли вони можуть продаватися і купуватися на товарних або грошових ринках.

Багатство нації може бути поділено на два основні види - речове багатство, втілене у фізичних і фінансових активах, яке називається капіталом, і неречове багатство, яке називається людським капіталом.

Важливими складовими елементами речового національного багатства є:

- створений і нагромаджений в країні виробничий капітал (активи), які, в свою чергу, поділяються на основні й оборотні. До основних належать засоби праці (споруди, будинки, обладнання, машини, верстати, прилади), які використовуються в декількох виробничих циклах. До оборотних - предмети праці (сировина, матеріали, електроенергія, паливо), які використовуються повністю протягом одного виробничого циклу;

- основний невиробничий капітал (активи), тобто активи, які функціонують у соціальній сфері - житло і будинки, лікарні, школи, культурно-освітні і спортивні установи тощо;

- майно домашніх господарств - житло, предмети домашнього вжитку тривалого використання (меблі, автомобілі, побутова техніка, одяг тощо), засоби праці підсобних господарств, домашні тварини;

- товарні запаси народного господарства (резервні і страхові запаси, запаси готової продукції на складах);
- залучені до процесу виробництва природні ресурси (земля, ґрунти, надра, води, ліси, розвідані корисні копалини, атмосфера, клімат).

Склад і оцінка природно-ресурсного потенціалу

Природно-ресурсний потенціал - це сукупність наявних і тих, що можуть бути мобілізовані, природних умов і ресурсів, які впливають на економічну діяльність та використовуються чи можуть бути використані у процесі виробництва економічних благ. У політекономічному аспекті природно-ресурсний потенціал можна визначити як відносини економічної власності між людьми з приводу видобування і привласнення природних ресурсів та їх використання в поєднанні з природними умовами в усіх сферах суспільного відтворення. Він забезпечується географічним розміщенням, кліматом, природними ресурсами та екологічною ситуацією.

Природно-ресурсний потенціал є багатокomпонентним. Виділяють такі його складові: мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні, космічні ресурси.

За ознакою вичерпності природних ресурсів, яку нерідко називають екологічною класифікацією, вони поділяються на групи:

- невичерпні до яких належать сонячна радіація, енергія води, вітру тощо;
- вичерпні відновлювані ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо;
- вичерпні невідновлювані мінеральна сировина, природні будівельні матеріали.

В основі економічної класифікації природних ресурсів лежить їх поділ на ресурси: виробничого й невиробничого, галузевого й міжгалузевого, промислового й сільськогосподарського, одно-цільового та багатоцільового призначення.

Використання в економічній системі природних ресурсів вимагає їх адекватної оцінки. Існує два основні види оцінки: технологічна (виробнича) та економічна. При технологічній оцінці виявляється ступінь придатності ресурсів до того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання. Нерідко технологічна оцінка виражається в балах та категоріях. Вона здійснюється, як правило, перед економічною.

Економічна оцінка природних ресурсів - необхідний етап для забезпечення їх ефективного використання. Визначають дві групи економічних оцінок:

- перша - характеризує економічні результати використання природних ресурсів;
- друга - економічні наслідки дії на навколишнє природне середовище (переважно це економічні втрати від забруднення чи порушення природного середовища).

Для економічної оцінки природних ресурсів застосовують передусім методичні підходи, засновані на категоріях ренти та ефективності.

Для розміщення галузей національної економіки велике значення мають кількісні параметри певного виду ресурсу. За народногосподарським значенням запаси корисних копалин поділяють на такі групи: балансові, використання яких економічно вигідне, тобто вони відповідають промисловим вимогам за якістю сировини і гірничотехнічними умовами експлуатації; позабалансові, які при наявному рівні технології експлуатувати економічно не вигідно. До промислових запасів належать вивчені й розвідані запаси, експлуатація яких за даних умов забезпечує достатню рентабельність виробництва.

Під мінеральними ресурсами розуміють сукупність різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил. За характером використання мінеральні ресурси поділяються на групи: паливно-енергетичні, рудні й нерудні. На їх базі розвиваються такі важливі галузі промислового виробництва, як чорна і кольорова металургія, електроенергетика, машинобудування, хімічна промисловість та ін. Потенціал мінерально-сировинних ресурсів формують промислові запаси паливно-енергетичних ресурсів, металічних, нерудної сировини для чорної металургії, гірничо-хімічної сировини, будівельних матеріалів.

Демографічний і трудовий потенціал

Під демографічним, потенціалом слід розглядати людський потенціал, іншими словами-кількість населення, частку трудових ресурсів (працездатного населення), вікові та статеві показники, динаміку природного та механічного руху населення тощо.

Основними характеристиками демографічного потенціалу є:

- співвідношення показників природного руху населення, що розглядаються за певний проміжок часу;
- статево-вікова структура населення;
- співвідношення показників механічного руху населення.

Трудовий потенціал - це узагальнююча характеристика кількості та якості сукупних здатностей до праці працездатного населення, до участі у суспільно корисній діяльності. Трудовий потенціал характеризується кількісними і якісними параметрами. Кількісна сторона трудового потенціалу визначається чисельністю працездатного населення, статево-віковою структурою, кількістю робочого часу, відпрацьованого працездатним населенням, чисельністю безробітних. Якісними характеристиками трудового потенціалу є стан здоров'я, загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівень, схильність носіїв праці до мобільності, конкурентоспроможності робочої сили та ін.

Особливе значення у розвитку національної економіки має якість трудового потенціалу. Це - поняття відносне. Воно розкривається у параметрах та компонентах, таких, як: якість працездатного населення, трудових ресурсів, сукупного працівника або робочої сили. Якісна визначеність трудового

потенціалу формується під дією потреб виробництва, попиту на робочу силу, на основі розвитку системи загальної та професійної освіти та виховання.

Кількісна сторона трудового потенціалу визначається демографічними факторами (природним приростом, станом здоров'я, рухливістю та ін.), потребами виробництва у робочій силі та можливостями задоволення потреб працездатного населення у праці. Трудовий потенціал кількісно характеризується працездатним населенням в його активному віці, тобто трудовими ресурсами, які наявні у національній економіці у кожний певний період.

Важливим елементом державного регулювання соціальних процесів є соціальний захист населення - державна підтримка тих верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня. Серед основних елементів системи соціального захисту виділяються такі, як установлення допустимих параметрів життя (прожитковий мінімум, мінімальна пенсія, соціальна допомога), захист від зростання цін та товарного дефіциту, вирішення проблем безробіття, пенсійне забезпечення, соціальні трансферти тощо. В ряду таких елементів розглядається й соціальне страхування - система фінансового відшкодування (часткового або повного) фізичним особам певних життєвих ризиків. Його основні форми - це пенсійне забезпечення, медичне - на випадок захворювання, втрати непрацездатності в результаті нещасного випадку на виробництві, а також страхування на випадок безробіття (від незалежних від працівника причин). Основними принципами соціального страхування є безпосередня фінансова участь у страхуванні всіх застрахованих осіб, обов'язковість страхування всіх працюючих та державні гарантії виплат із соціального страхування.

Таким чином, у відповідності до проголошених цілей забезпечення стабільного росту рівня і якості життя населення та створення умов для розвитку людського потенціалу основними напрямками соціальної політики повинні стати:

- створення умов і можливостей усім працездатним громадян заробляти кошти для задоволення своїх потреб;
- забезпечення раціональної зайнятості населення на основі збереження робочих місць на діючих і перспективних підприємствах, створення нових робочих місць, у тому числі в приватному секторі економіки, організація систем підготовки і перепідготовки кадрів;
- забезпечення загального зростання грошових доходів населення і створення умов для підвищення їх реального наповнення і справедливого розподілу;
- підвищення ролі оплати праці як основного джерела грошових доходів населення і найважливішого стимулу трудової активності працівників найманої праці;
- поступове наближення мінімальних та інших фіксованих доходів до бюджету прожиткового мінімуму на основі випереджаючого в порівнянні з ростом цін підвищення розмірів мінімальних соціальних гарантій щодо доходів;

- сприяння росту доходів в від само зайнятості і підприємницької діяльності, формуванню середнього класу як фактора соціальної стабільності в суспільстві;
- покращення соціального забезпечення непрацевдатних громадян на основі реформування пенсійної системи і соціального страхування;
- зниження рівня малозабезпеченості й майнової диференціації населення;
- підвищення ступеня захисту соціально незахищених верств населення за рахунок посилення адресної допомоги малозабезпеченим громадянам, раціоналізації системи пільг.

Характеристика виробничого та науково-технічного потенціалу національної економіки

Виробничий потенціал-це система економічних відносин, що виникають між господарюючими суб'єктами на макро- та мікрорівнях з приводу отримання максимально можливого виробничого результату, який може бути одержаний за умови найбільш вигідного використання виробничих ресурсів, за умови наявного рівня техніки та технологій, передових форм організації виробництва.

Виробничий потенціал постійно змінюється в часі як унаслідок саморозвитку, так і під впливом результатів власного перетворення. Механізм зміни характеристик виробничого потенціалу в ході власного перетворення можна представити таким чином. Використовувані ресурси (матеріальні. Інформаційні, інтелектуальні і т. д). будучи одночасно складовою частиною потенціалу, перетворюються у певний результат (продукція промисловості). змінюючись та набуваючи нових якісних і кількісних характеристик. При цьому початкові характеристики потенціалу відрізняються від його ж характеристик після закінчення перетворень настільки, наскільки глибоким було дане перетворення. Перетворення може відбуватися в результаті різних дій. зокрема таких тривалих, як економічні реформи в країні.

Основні виробничі фонди є частиною виробничого потенціалу господарства. До них належать засоби праці, що функціонують у сфері матеріального виробництва і багаторазово використовуються у виробництві матеріальних благ, але при цьому зберігають натуральну форму, зношуються поступово і переносять свою вартість на створений продукт частинами у вигляді амортизаційних відрахувань. Кількісний і якісний рівні основних виробничих фондів і передусім. їх активної частини - машин і обладнання - характеризують виробничий потенціал народного господарства. Виробничі фонди становлять 2/3 вартості всіх основних фондів і майже половину національного багатства. Одним з основних показників, що характеризують основні виробничі фонди, є виробнича потужність - здатність засобів праці виробляти максимальну кількість продукції.

Територіальний розподіл виробничого потенціалу - заводів, фабрик, сільськогосподарських підприємств, транспортних засобів -є найважливішою умовою розвитку і розміщення продуктивних сил. Високий рівень розвитку виробничого потенціалу може розглядатися як основа подальшого розвитку і розміщення виробництва електроенергії, металу, машин тощо. Реконструкція та

розширення виробничого потенціалу, а також нове будівництво означають конкретні зрушення в розвитку і розміщенні продуктивних сил.

У зв'язку з таким становищем промисловий потенціал Україна у світовому поділі праці закріплюється як сировинний та ресурсний придаток, зростаючий ринок збуту продукції іноземного походження. При цьому вітчизняна економіка втрачає продуктивні робочі місця, новостворену додану вартість, на території України розміщуються ресурсо-, енерго- та екологоемні виробництва. У 2008 році, згідно з рейтингом конкурентоспроможності, опублікованим Всесвітнім економічним форумом, Україна посіла 54 місце серед 55 країн світу. Світовий рейтинг конкурентоспроможності вже 15 років поспіль очолює США. Крім того, до першої п'ятірки найбільш конкурентоздатних країн увійшли Сингапур, Гонконг, Швейцарія і Люксембург. До першої десятки входять Данія, Австралія, Канада, Швеція та Нідерланди. Нинішній рейтинг Росії впав на 4 позначки - до 49 місця.

Обов'язковою умовою всебічного розвитку українського суспільства, економічного й соціального добробуту нації є відродження вітчизняного промислового потенціалу через здійснення цілеспрямованої державної промислової політики, яка має реалізувати нагромаджений потенціал інституційних змін, спрямувати технічні, фінансові, людські, організаційні ресурси, набуті протягом періоду економічного зростання, на завдання якісної структурної перебудови.

Стратегічним завданням такої перебудови є забезпечення системної модернізації промислового виробництва, його відповідності сучасним вимогам науково-технологічного прогресу та постіндустріального розвитку. Галузева структура промисловості має наблизитися до пропорцій, які притаманні економічно розвиненим країнам світу.

Стратегічною метою відродження промислового потенціалу є побудова високоефективної конкурентоспроможної економіки, яка здатна забезпечити громадянам України фундаментальні права і свободи людини, першість загальнолюдських цінностей, пріоритет національних інтересів суспільного розвитку.

Науково-технічний потенціал є важливою складовою сукупного економічного потенціалу, що являє собою сукупність усіх її наукових засобів та ресурсів. В свою чергу, науково-технічний потенціал ґрунтується на науково-технічному прогресі, який визначається як безперервний і довготривалий процес докорінних якісних і кількісних змін у техніці й технології виробництва, енергетиці, знаряддях та предметах праці, в організації планування, виробництва й управління в характері трудової діяльності людей. Базується він на розвитку науки і техніки, розширенні масштабів наукових досліджень та використанні їх результатів у практиці народного господарства. Для того, щоб дати ґрунтовну характеристику такого комплексного процесу, як науково-технічний прогрес, необхідно вивчати і використовувати досвід економічного й технічного розвитку зарубіжних країн. Зміна структури виробництва, впровадження наукомістких технологій та Інші чинники інноваційної стратегії, регулювання економіки впродовж тривалого післявоєнного періоду визначили

динамічний розвиток найбільш промислово розвинених країн світу, сприяючи поглибленню технологічних та економічних зв'язків між ними. Значний розвиток науки й освіти, підвищення їх ролі у розвитку наукомістких технологій і науково-технічного прогресу та інформаційної індустрії, що в сукупності називають сферою виробництва нових технологій, зумовлює великі якісні й кількісні зміни співвідношень у структурі інноваційного процесу, від якого залежить економічне зростання і розвиток продуктивних сил.

Науково-технічний потенціал включає в себе:

- матеріально-технічну базу: сукупність засобів науково-дослідницької праці в тому числі наукові організації, наукове устаткування і пристрої, експериментальні заводи, лабораторії, електронно-обчислювальні бази інформаційного забезпечення та ін.:

- кадри наукової системи: вчені, дослідники, конструктори, винахідники, експериментатори, науково-технічний персонал, тобто національний науково-технічний Інтелект:

- інформаційну систему, яка забезпечує наявність і постійне вдосконалення банку наукових знань: наукові прогнози. Здатні до оперативної видачі інформації банку патентів, авторських свідоцтв, банку даних про світові досягнення в галузях конкретних наук та ін.:

- організаційно-управлінську підсистему, у тому числі систему планування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), структуру управління НДДКР. організаційно-управлінські структури наукових підрозділів, методи управління НДДКР Сам процес науково-технічного розвитку має щонайменше три дещо відмінні ознаки: науково-технічну революцію;

- науково-технічний прогрес;

- технічний і організаційний розвиток.

Науковий потенціал, як визначальна складова науково-технічного потенціалу характеризується як сукупність ресурсів і можливостей сфери науки будь-якої системи (колективу, галузі, міста тощо), що дає змогу при наявних формах організації й управління ефективно вирішувати завдання господарства. Складовими наукового потенціалу є кадри, фінанси, матеріально-технічна база, інформаційне забезпечення. Поняття "науковий потенціал" можна поширити на будь-яку сукупність наукових організацій. у тому числі й на об'єднання в галузях господарства, в міністерствах, відомствах, а також на сукупність галузевих наукових організацій, розташованих на відповідній території. Отже, можна говорити про науковий потенціал держави, що об'єднує наукові організації різного підпорядкування.

Тема 5. Державне управління економікою

1. Державне управління економікою: функції, принципи.
2. Методи державного регулювання економіки.

Державне управління економікою: функції, принципи

Визначальна роль у забезпеченні суспільного розвитку належить державі, яка здійснює управлінський вплив через систему державного управління.

Державне управління - це цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах, шляхом запровадження державної політики, виробленої політичною системою і законодавчо закріпленої, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією.

Однією з основних суспільних функцій держави є економічна, яка полягає у створенні організаційно-правових умов ефективної економічної діяльності суспільства. Відповідно, одним з видів державного управління є управління економікою. Державне управління економікою - цілеспрямований, організуючий, регулюючий та контролюючий вплив держави в особі її органів і посадових осіб на економічні процеси з метою розвитку економіки шляхом реалізації потреб суспільного розвитку. Його основою є своєчасне і правильне врахування об'єктивних економічних законів, характеру суспільних відносин у конкретний історичний період, розвитку продуктивних сил, ступеня інтегрованості країни у світове економічне співтовариство.

На кожному етапі соціально-економічного розвитку країни державне управління економікою є владним механізмом запровадження державної економічної політики. Державна економічна політика - це комплекс економічних цілей і заходів держави, які забезпечують вирішення стратегічних і тактичних завдань розвитку економічної системи відповідно до інтересів країни. Метою державної економічної політики є досягнення максимально можливого добробуту суспільства шляхом всебічного розвитку соціально-економічної системи країни та забезпечення соціальної і політичної стабільності. Економічна політика держави охоплює всі аспекти функціонування економіки і включає такі види політики: анти циклічну, структурну, інвестиційну, амортизаційну, інноваційну, конкурентну, грошово-кредитну, фінансово-бюджетну, цінову, зовнішньоекономічну, соціальну, регіональну, екологічну.

У процесі вироблення державної економічної політики формується та законодавчо закріплюється сукупність цілей державного управління економікою, реалізацію яких забезпечують органи державної влади. Цілі державного управління економікою лежать у площині забезпечення її ефективного розвитку і визначаються рівнем та середовищем функціонування національної економічної системи з урахуванням можливостей і загроз, сильних і слабких сторін. Такі цілі поділяють на стратегічні, тактичні та оперативні і закріплюють у спеціальних законах, стратегіях економічного розвитку країни, концепціях, програмних документах президента та програмах діяльності уряду тощо. Досягнення цілей державного управління у сфері економіки ґрунтується на конституційних засадах щодо побудови соціально орієнтованої ринкової економіки і здійснюється через реалізацію певної сукупності функцій.

Державне управління економікою, як й іншими сферами суспільної життєдіяльності, базується на використанні таких загальних функцій державного управління, як організація, планування та прогнозування, мотивація, регулювання, контроль.

Організація як функція державного управління економікою полягає у формуванні організаційних положень, які визначають порядок управління та процесуального регулювання: регламентів, нормативів, інструкцій, вимог, відповідальності і т. ін., використання яких дає змогу створювати організаційні умови для функціонування суб'єктів економічної діяльності, встановлювати порядок залучення та використання ресурсів у процесі економічної діяльності, формувати організаційну структуру управління економікою на різних рівнях, налагоджувати взаємозв'язок і взаємодію між об'єктами та суб'єктами державного управління економікою.

Функція планування в державному управлінні економікою полягає в постановці цілей розвитку економіки в цілому та окремих її складових, закріпленні якісних і кількісних критеріїв реалізації цілей, визначенні необхідних для їх досягнення ресурсів, способів і строків, а також форм і методів поетапного контролю за діяльністю економічних агентів, залучених до досягнення поставлених цілей. Для ефективності планування воно має тісно пов'язуватися з прогнозуванням. Функція прогнозування в державному управлінні економікою полягає у виробленні обґрунтованих можливих варіантів розвитку економіки в майбутньому, визначенні шляхів і строків досягнення стратегічних економічних цілей.

Мотивація як функція державного управління економікою полягає в діагностуванні мотивів поведінки учасників економічних відносин з тим, щоб застосувати до них найбільш дієві способи і методи управлінського впливу. На загальнодержавному рівні функція мотивації набуває змісту національної ідеї, яка є мобілізуючим, інтегруючим чинником поведінки економічних агентів.

Важливою функцією державного управління економікою є регулювання. Регулювання можна розглядати у широкому й вузькому розумінні. В широкому розумінні регулювання полягає у встановленні державою певних загальних правил поведінки економічних агентів шляхом прийняття законів та інших нормативно-правових актів. У вузькому розумінні державне регулювання виступає як функція державного управління в конкретних сферах економіки, охоплюючи окремі аспекти економічних відносин. Дієвими важелями державного регулювання економіки є: податкова система, державний бюджет, державні замовлення, митні тарифи, державні цільові програми і т. ін.

Функцію контролю в державному управлінні економікою розглядають з погляду як упорядкування діяльності державних структур, так і гармонізації економічних відносин. Контроль дає можливість виявляти і попереджати відхилення в розвитку економічної системи від визначених параметрів і запроваджувати заходи для приведення її в стан відповідності до них. Функція контролю зорієнтована на забезпечення законності дисципліни, дотримання режиму діяльності і результативності суб'єктів та об'єктів державного управління економікою.

Найбільш ефективні підходи до реалізації цілей та здійснення функцій державного управління економікою узагальнено відображено у принципах державного управління економікою - закономірностях, відносинах, взаємозв'язках, керівних засадах, на яких ґрунтуються його організація та здійснення і які можуть бути сформульовані як певні правила.

Державне управління економікою ґрунтується на таких принципах: об'єктивності управління, демократизму, правової впорядкованості, законності, публічності, поєднання централізації і децентралізації, соціальної спрямованості.

Принцип об'єктивності державного управління економікою є відправним і зумовлює необхідність урахування в усіх управлінських процесах вимог об'єктивних закономірностей та реальних можливостей розвитку економіки. Він виражає залежність системи державного управління економікою від суспільних, законодавчо визначених цілей, які поставлені та вирішуються в певний історичний відрізок часу; характеру, рівня розвитку та закономірностей економічного розвитку країни; наявних засобів і ресурсів, що підлягають залученню до управління економікою; внутрішніх закономірностей функціонування та розвитку управління як певного системного суспільного явища.

Принцип демократизму відтворює народовладдя в державному управлінні економікою і передбачає встановлення глибоких постійних взаємозалежностей між економічними агентами і державою як передумови формування демократичної системи управління, яка б базувалась на демократичних засадах її здійснення і пошуку компромісу між інтересами держави, бізнесу, громадськості.

Принцип правової впорядкованості державного управління економікою об'єктивно зумовлює необхідність головним чином законодавчого закріплення основних аспектів цілей, функцій, структур, процесу, самих принципів державного управління економікою. Доповнюється цей принцип принципом законності державного управління економікою, який передбачає встановлення чіткого в розумінні та послідовного в реалізації режиму повсюдного й повного виконання законів і нормативно-правових актів, які регламентують розвиток економіки.

Серед загальносистемних принципів слід виокремити принцип публічності державного управління економікою, який передбачає: доступність державного управління для громадськості та бізнес-структур; відкритість органів державної влади та органів місцевого самоврядування при виробленні та реалізації механізмів управління економікою; громадський контроль; судовий контроль за дотриманням у процесах державного управління економікою конституційно закріплених інтересів суспільства, підприємницьких структур, прав і свобод громадян.

Принцип поєднання централізації та децентралізації означає, що державне управління економікою має бути побудоване на засадах розумного співвідношення концентрації влади та децентралізації, оскільки порушення цього балансу в будь-який бік призводить до негативних наслідків. Надмірна

централізація породжує безініціативність нижчих ланок системи органів виконавчої влади у виробленні та реалізації внутрішньої регіональної економічної політики, а перегини децентралізації призводять до відсутності єдності у формуванні та здійсненні державної економічної політики.

Принцип соціальної спрямованості означає, що державне управління економікою має передбачати підпорядкування економічних цілей досягненню соціальних, виходячи з конституційного закріплення соціальної орієнтації держави (ст. 1 Конституції України).

Принципи державного управління економікою взаємопов'язані і тому надзвичайно важливе їх комплексне, системне застосування у взаємозв'язку один з одним. Оптимальне врахування наведених принципів є передумовою формування дієвих механізмів державного управління економікою.

Механізм державного управління економікою - це сукупність способів, методів, важелів, які використовуються органами державної влади в процесі реалізації функцій щодо забезпечення впливу на економіку з метою досягнення цілей економічної політики держави. Структурно механізм державного управління економікою містить два основних елементи: 1) систему організаційно-правових структур (органів управління всіх рівнів); 2) систему організаційно-правових методів і форм державно-управлінського впливу у сфері економіки.

Організаційно-правові структури - це суб'єкти державного управління економікою на всіх рівнях. Організаційно-правові методи і форми - це засоби і прийоми, що використовуються суб'єктами управління для реалізації своїх повноважень, тобто методи і форми їх управлінської діяльності.

Суб'єктами державного управління економікою є: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади - міністерства (аграрної політики, з питань житлово-комунального господарства, вугільної промисловості, економіки, палива та енергетики, праці та соціальної політики, промислової політики, транспорту і зв'язку, фінансів, регіонального розвитку і будівництва), державні комітети (архівів, з водного господарства, земельних ресурсів, лісового господарства, рибного господарства, з державного матеріального резерву, Пенсійний фонд, Головне контрольно-ревізійне управління), центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом (Антимонопольний комітет, Державна податкова адміністрація, Державна митна служба, Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, Національна комісія регулювання електроенергетики, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Фонд державного майна, Державний департамент України з питань виконання покарань, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, Державна служба експортного контролю, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, Державний комітет фінансового моніторингу); місцеві державні адміністрації; територіальні органи центральних органів виконавчої влади. Кожний з перелічених суб'єктів здійснює управління у сфері економіки в межах своїх компетенцій, що

встановлюються Конституцією України, законами та іншими нормативними актами.

Трансформаційні процеси в усіх сферах суспільної життєдіяльності зумовлюють зміну характеру управлінського впливу на економічні відносини. Вплив держави на розвиток економіки в умовах розвитку ринкових відносин набуває характеру загального регулювання. При цьому державне регулювання економіки виступає як загальне впорядкування економічної діяльності в певній сфері, яке здійснюється відповідно до вимог законодавства шляхом впливу на господарську діяльність суб'єктів економічних відносин - встановлення загальних правил, нормативів, стандартів, яких повинні дотримуватись усі учасники господарської діяльності в даній сфері.

Необхідність паралельного зосередження уваги на механізмах державного управління пов'язана з тим, що складна, багатоукладна економіка містить у своїй структурі державний сектор, який відіграє важливу роль у забезпеченні її ефективного функціонування. Перебування майна в державній власності передбачає наявність відповідної розгалуженої системи органів державного управління, за якими закріплюються виконавчі та розпорядчі функції щодо використання цього майна, управління ним. У цьому випадку держава реалізує всі свої повноваження як власник майна і використовує весь набір методів щодо управління ним.

Стосовно інших секторів економіки держава в особі її органів і посадових осіб здійснює регулювання їх функціонування й розвитку.

Методи державного регулювання економіки

Втручання владних структур у ринкові механізми здійснюється через використання певного набору методів державного регулювання економіки.

Під методами державного регулювання економіки слід розуміти способи впливу держави на суб'єктів ринкової економіки з метою забезпечення сприятливих умов їх ефективного функціонування відповідно до прийнятої економічної політики держави.

З усього арсеналу методів основну увагу приділяють класифікації останніх за формами впливу на суб'єктів ринку (прямі, опосередковані) та способом реалізації (правові, адміністративні, економічні). У сукупності способів державного регулювання можливе поєднання різних методів, здатних чинити той чи інший вплив на національну економіку. При цьому домінування адміністративних методів може свідчити як про характер самої системи (иеринкова економіка), так і про характеристики системи вже в межах ринкової економіки (трансформаційні перетворення в умовах перехідної економіки, формування ринкових інституцій, створення багатоукладної економіки тощо).

Методи прямого регулювання використовують з метою безпосереднього втручання держави в економічні процеси та економічну діяльність суб'єктів. Такий вплив передбачає здійснення заходів із застосуванням інструментів адміністративного регулювання та використання бюджету в частині державних асигнувань. До них, зокрема, відносять: визначення стратегічних цілей

розвитку економіки; державне цільове фінансування; надання цільових дотацій; встановлення та обмеження цін; встановлення квот на виробництво, ввезення і вивезення продукції; ліцензування діяльності та операцій з експорту та імпорту; проведення державної експертизи та встановлення державних стандартів; встановлення нормативних вимог до якості та сертифікації технологій і продукції і т. ін. Прямі методи державного регулювання економіки не пов'язані зі створенням додаткового матеріального стимулу і базуються на силі державної влади.

Методи непрямого регулювання використовують з метою формування сприятливого економічного середовища, яке змушує суб'єктів ринкової економіки діяти в потрібному для держави напрямі. Опосередковане регулювання - це вплив держави на економічні інтереси інструментами фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, цінової, інвестиційної та іншої політики. Серед основних засобів можна виокремити: встановлення системи податків, рівнів оподаткування, пільг в оподаткуванні, диференціювання податків; надання пільг у кредитуванні; маніпулювання обліковою ставкою, ставкою рефінансування; регулювання валютного курсу національної грошової одиниці; митне регулювання експорту й імпорту; встановлення валютних курсів та умов обміну валют тощо.

Правові методи використовують з метою створення правового поля функціонування суб'єктів ринку через прийняття законодавчих та нормативних актів, передбачаючи механізми їх реалізації та контролю за виконанням. Отже, правове регулювання - це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових норм (правил) поведінки суб'єктів ринку. В Україні правове регулювання здійснюється за допомогою системи таких законодавчо-нормативних актів: Конституція України; закони України; укази та розпорядження Президента України; постанови та інші нормативні акти Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України (програми, концепції, прогнози); нормативні акти центральних органів виконавчої влади (накази, розпорядження, інструкції, методичні рекомендації); нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

У ринковій економіці закони виконують функцію довгострокового правового регулювання, інші правові акти мають короткостроковий характер і приймаються з метою врегулювання тих економічних процесів, які не відображені в законодавчих актах.

Адміністративні методи ґрунтуються на силі державної влади і поділяються на заходи заборони, дозволу і примусу. У країнах з розвинутою ринковою економікою сфера використання адміністративних методів обмежується, головним чином, охороною навколишнього середовища (екологічні норми, ліміти, штрафи, санкції), підтриманням мінімальних параметрів рівня життя населення (мінімальна зарплата, прожитковий мінімум, соціальні нормативи, соціальні стандарти), ліквідацією негативних наслідків ринкової конкуренції (монополізму - шляхом встановлення квот на виробництво, обмеження цін, рентабельності, стандартизації) та боротьбою з тіньовим бізнесом.

У свою чергу, в країнах з економікою, що розвивається, адміністративні методи доволі поширені та мають на меті, крім зазначеного, задовольнити потреби споживачів і захистити їхні права (державні замовлення, стандарти, сертифікація, соціально-економічні норми і нормативи, ліцензування діяльності); захистити національні інтереси в зовнішньоекономічній діяльності (квоти на ввезення, ліміти, митні обмеження, державна експертиза, реєстрація); забезпечити реалізацію цільових комплексних програм. Застосування адміністративних методів доцільне лише тоді, коли ринкові механізми та економічні засоби державного регулювання є недостатніми або діють надто повільно. У країнах з розвинутими ринковими механізмами використання адміністративних методів обмежене і відіграє другорядну роль.

Адміністративні методи реалізуються системою інструментів адміністративного регулювання і передбачають такі механізми, як квотування, лімітування, ліцензування, нормування, стандартизацію, державні замовлення тощо.

Квотування - встановлення державою для суб'єктів ринку частки у виробництві, споживанні, експорті або імпорті товарів і послуг. Передбачає створення конкурентного середовища, захисту внутрішнього ринку, стабілізацію цін тощо. Ліцензування ~ надання спеціальних дозволів на здійснення окремих видів підприємницької діяльності. Спрямоване на захист економічних інтересів країни, інтересів споживачів товарів і послуг, гарантування безпеки. Система санкцій і штрафів - це заходи держави, спрямовані проти порушення (або невиконання) суб'єктами умов чи правил діяльності. Як економічні санкції, можуть використовуватися сплата неустойки, штрафи, пеня або вилучення на користь держави виручки від незаконної діяльності. Стандартизація - це встановлення єдиних норм за типами, марками, параметрами, розмірами, методами контролю, організацією змісту робіт, а також за величинами виміру, правилами маркування та зберігання продукції. Дотримання стандартів обов'язкове для всіх суб'єктів економічної діяльності. Державні замовлення є засобом задоволення державних потреб у товарах і послугах, інструментом як адміністративного, так і економічного регулювання. Адміністративний характер державні замовлення мають стосовно підприємств, які перебувають у державній власності, а також підприємств-монополістів.

Відправну роль у реалізації основних функцій та завдань уряду, а також забезпеченні макроекономічної стабілізації та коригуванні ринкових механізмів відіграють економічні методи державного регулювання економіки.

Економічні методи використовують з метою створення економічного середовища, яке спонукає суб'єктів ринку діяти в необхідному для суспільства напрямі та розв'язувати завдання соціально-економічного розвитку країни.

Система економічних методів включає методи фінансово-бюджетного, грошово-кредитного, цінового та валютного регулювання.

Фінансово-бюджетне регулювання (ФБР) передбачає використання системи оподаткування та управління видатками з метою встановлення рівноваги на ринку. Так, якщо необхідно активізувати ділову активність і стимулювати попит, ставки оподаткування знижують, збільшують видатки з

бюджету, що зумовлює зростання доходів і пожвавлює підприємницьку діяльність, і навпаки. ФБР реалізується такою системою інструментів: державний бюджет і бюджети всіх рівнів; система податків, ставки оподаткування, регресивні та прогресивні ставки оподаткування, податкові преференції; державні видатки, дотації, субсидії, субвенції, допомоги; державні кредити і державні інвестиції; державні закупівлі.

Грошово-кредитне регулювання (ГКР) є основним методом впливу держави на механізми ринкової економіки в зарубіжних країнах і лежить в основі монетарної політики. Сутність ГКР полягає у здійсненні сукупності заходів, спрямованих на зміну обсягів грошової маси в обігу, кредитних ресурсів та емісії (тобто впливу на грошову пропозицію). ГКР реалізується такою системою основних інструментів, як облікова ставка, норми обов'язкових резервів, операції на відкритому ринку цінних паперів, грошова та кредитна емісія, валютний курс.

Цінове регулювання (державне регулювання цін) - є системою заходів впливу держави на ціни та ціноутворення з метою сприяння стабільному розвитку національної економіки, а також попередження розгортання інфляційних процесів. Передбачає використання системи цін і тарифів, формування правил та умов ціноутворення.

Валютне регулювання економіки є системою заходів, спрямованих на регламентацію валютних операцій, міжнародних розрахунків та порядку здійснення угод з валютними цінностями. За допомогою валютних методів держава прагне: поставити під контроль валютні операції, надання іноземним особам кредитів і позик, ввезення і вивезення валюти за кордон; підтримувати рівновагу платіжного балансу та стійкість власної валюти. Основними інструментами валютного регулювання є: дисконтні ставки центрального банку (дисконтна політика); валютна інтервенція і валютні обмеження; валютний курс грошової одиниці (девальвація або ревальвація); валютні резерви; платіжний баланс; міждержавні угоди про структурні зміни у валютній системі.

Тема 6. Господарський комплекс НЕ

1. Формування господарських комплексів
2. Характеристика основних господарських комплексів

Формування господарських комплексів національної економіки

В економіці України відбуваються важливі структурні зміни у зв'язку із переходом від індустріальної до постіндустріальної стадії соціально-економічного розвитку. Йдеться про підвищення ролі сфери послуг внаслідок особливого значення освіти, культури, науки, інформації. Крім того, виникають нові структури: фінансово-промислові групи, вільні економічні зони, технопарки тощо.

Врахування подібних структурних зрушень вимагають серйозних досліджень і практичних кроків для запобігання виникненню можливих диспропорцій та проведення політики оптимізації структури національної

економіки, про що вже йшлося у темі, присвяченій політиці економічного зростання національної економіки. Разом з тим, не меншої уваги заслуговують структурні зміни, що викликані посиленням міжгалузевих інтеграційних процесів та призводять до об'єднання різних галузей національної економіки. Такі процеси, особливо помітні в економіці України на рубежі ХХІ ст., призвели до формування та функціонування нових інтеграційних структур - господарських комплексів.

Господарський комплекс - це складна багатогалузева система, що об'єднує різні галузі відрізняється високим рівнем інтеграції між її складовими елементами (підприємствами, організаціями тощо) та складовими компонентами (потужності, стійкість зв'язків, рівень керованості тощо), а тому володіє вищою ефективністю порівняно із звичайною сумарною ефективністю її складових, а також підвищеною стійкістю щодо зовнішніх факторів.

Відомий структурний поділ національної економіки на дві великі групи галузей-сфер, а саме галузі, що виробляють товари та галузі, що надають послуги, характеризується формуванням функціонально поєднаної системи окремих галузей у кожній із сфер, тобто комплексів. Так, у складі сфери виробництва товарів особливо виділяються промисловий, аграрно-промисловий, паливно-енергетичний, машинобудівний комплекси, кожен із яких відрізняється власною складною структурою. З позиції виробничої інфраструктури важливе місце займають транспорт і зв'язок, торгівля та деякі інші, що надають послуги переважно сфері виробництва товарів. Одночасно в процесі міжгалузевих інтеграційних процесів формуються й нові господарські комплекси, такі, як комплекс соціально-культурних галузей, соціально-споживчий, зовнішньоекономічний та ін.

І лише стабільний та гармонійний розвиток кожного окремо та сукупності господарських комплексів здатні забезпечити зростання національної економіки та на цій основі підвищення добробуту громадян. Як уже зазначалося, в Україні спостерігається переважання важкої індустрії, недостатній розвиток галузей і виробництва товарів народного споживання, галузей і виробництв, що забезпечують науково-технічний прогрес і розширення та поглиблення внутрішньо і міжгалузевих виробничих зв'язків. Цим пояснюється потреба рішучих структурних змін на користь прискореного розвитку виробництва товарів народного споживання. Водночас, це не означає розвитку лише легкої і харчової промисловості, а вимагає активного залучення до випуску товарів народного споживання й інших галузей, зокрема машинобудівного та оборонного комплексів. Тому однією із визначальних передумов для розвитку господарських комплексів є виявлення та врахування диспропорцій, що склалися в національній економіці.

Дуже важливим для забезпечення ефективності функціонування господарських комплексів є врахування й інших факторів. Відомо, що на структуру економіки України впливають різні економічні та природні чинники, в тому числі наявний рівень розвитку продуктивних сил, темпи зростання (занепаду) виробництва, рівень забезпечення сировинними та паливно-енергетичними ресурсами, інтенсивність реалізації досягнень науки й техніки,

міжнародний поділ праці, економічна інтеграція. У зв'язку з цим функціонування та вдосконалення діяльності господарських комплексів України тісно пов'язані з раціональним використанням природних, матеріальних і трудових ресурсів, забезпеченням відповідних пропорцій у межах галузей, регіонів, всього господарства, переведенням економіки на інтенсивний шлях розвитку, підвищенням рівня суспільного виробництва, охороною навколишнього середовища.

Окрім природної складової, підвищується значення людського фактора. Формується тенденція, коли роль природної складової у формуванні господарських комплексів, та й у розвитку економічного комплексу національної економіки в цілому, стає все менш значимим і, навпаки, зростають якісні характеристики ресурсів, особливо людських.

Важливим фактором, що впливає на формування і функціонування господарських комплексів національної економіки, є суспільні потреби, що враховують входження країни в міжнародний розподіл праці. При цьому тут важливо враховувати як внутрішні, та і зовнішні потреби, що змінюються останнього часу дуже динамічно. Загальна закономірність тут полягає у тому, що ці зміни переважно пов'язані із забезпеченням конкурентоспроможності національної економіки. Така тенденція характерна для більшості країн, проте механізм її реалізації тісно пов'язаний з особливостями розвитку кожної національної економіки, рівнем конкурентних позицій на світовому ринку. Показовим у цьому контексті є досвід США. Відомо, що впродовж 60-70-х років ХХ ст. для цієї країни було характерним зниження лідируючих позицій у зв'язку із втратою рівня якості продукції. Як наслідок. Ті торговий баланс став від'ємним, а частка промислової продукції на світовому ринку скоротилася майже на третину при зниженні обсягів експорту. Тому в кінці 70-х років ХХ ст. у США були реалізовані принципи державного регулювання структурних перетворень. Вони базувалися на зменшенні частки галузей, які виготовляли матеріали і традиційні товари, та збільшені частки виробництв наукоємних устаткування і предметів споживання. На початку 80-х років ХХ ст. частка витрат США на модернізацію її промислового комплексу становила 70-80 % загального обсягу інвестицій в основний капітал. Це дало можливість розширити новітні виробництва з прогресивною технологією.

В Україні неефективна структура господарства, висока енергоємність виробництва, що компенсувалися не технологічною модернізацією господарських комплексів, а підвищенням цін на їх продукцію і послуги, призвели до того, що в сучасних умовах власне виробництво забезпечує лише 2/3 товарних ресурсів країни з промислової продукції, решта імпортується. До того ж, якщо експортується переважно матеріально- і енергосировинна продукція низького рівня переробки, то імпорт, навпаки, складається із високотехнологічної продукції поглибленої переробки та товарів кінцевого споживання. Такий стан розвитку національної економіки зумовлює потребу кардинального перегляду її структури та визначає пріоритетні напрямки у розвитку і функціонуванні окремих комплексів. І це стосується не лише господарських комплексів, але й інших - комплексів соціально-культурних

галузей, соціально-споживчого тощо, які справляють суттєвий вплив на розвиток національної економіки, її ефективність і конкурентоспроможність.

Окрім зазначених основних загальних положень, існує ще цілий перелік особливих для кожного конкретного комплексу факторів, які впливають на їх функціонування та розвиток, що будуть розглянуті нижче.

Характеристика основних господарських комплексів

У складі національної економіки серед господарських комплексів найважливішим є багатогалузевий промисловий. Він є найбільшим у сфері виробництва товарів. Це головне джерело зростання національного багатства та продуктивного капіталу. Йому належить вирішальна роль у розвитку національної економіки, він визначає масштаби, структуру і територіальну організацію виробничих сил. Порівняно з іншими галузями економіки, промисловість має більш високі конкурентні переваги, є головною в обсягах експорту країни і валютних надходжень, формуванні бюджету та реалізації науково-технічних досягнень в Україні.

Сьогодні у промисловості виробляється близько 40 % загальноекономічного випуску товарів і послуг, 80 % від їх експорту, створюється понад 30 % валової доданої вартості. Тут сконцентровано приблизно третину основних засобів із зайнятих в економіці. Промислове виробництво і сьогодні є одним з основних джерел оплати праці найманих працівників, прибутків підприємців, податкових і валютних надходжень держави.

Значення промисловості полягає у тому, що вона є ключовим орієнтиром економічної політики в цілому, формуючи групи взаємозв'язаних виробництв та господарських інститутів, які є вирішальними для якісної перебудови економіки, піднесення її ефективності, перетворення усіх сфер народного господарства на базі новітніх поколінь високотехнологічної продукції.

Особливості сучасної моделі державного регулювання промислового комплексу тісно пов'язані з необхідністю забезпечення в Україні довгострокового зростання. Досягнення довгострокових цілей розвитку вимагає адаптації промислового комплексу до тенденцій розвитку інформаційно-індустріального суспільства з домінуванням високих технологій, наукоємних виробництв. Тому реалізація потенційних переваг, закладених у промисловості, підвищення конкурентоспроможності промислової продукції визначаються не тільки загальними обсягами інвестицій, а й їх спрямуванням у найбільш перспективні галузі й виробництва, покращення технологічної структури промисловості на базі переходу до більш високих технологій. Загальна стратегія розвитку промисловості має бути зорієнтована на ресурсозберігаючий наукоємний тип відтворення. Йдеться про інформаційні технології, мікроелектроніку, точне машинобудування, приладобудування, нові матеріали різного призначення та обладнання.

Розв'язання таких завдань суттєво ускладнено тим, що на етапі становлення незалежності особливо значних втрат зазнали саме наукоємні галузі обробної промисловості, які на порозі

XXI ст. визначали конкурентоздатність національної економіки. Сьогодні одним із негативних факторів розвитку промислового комплексу є домінування низьких технологічних укладів, застарілих технологічних і конструкторських рішень.

Регулювання з боку держави базисних макроекономічних відтворювальних пропорцій, прогресивних структурних зрушень здатне сприяти забезпеченню довгострокового економічного зростання. У зв'язку з цим серед основних стратегічних завдань державного регулювання промислового комплексу особливого значення набувають:

- структурна перебудова;
- технічне й технологічне оновлення;
- розвиток Імпортозамінного та експортного виробництва;
- формування національного ринку конкурентоспроможної продукції;
- забезпечення екологічності виробництва;
- раціональне розміщення на території країни.

Першорядне значення має встановлення оптимальних структурних співвідношень між розвитком окремих галузей, враховуючи їх внесок, насамперед, до створення доданої вартості та сформований там рівень проміжного споживання. За експертними оцінками, втрати доданої вартості від збільшення частки проміжного споживання становлять не менше 1/5 її загального обсягу, внаслідок чого недобираються десятки мільярдів гривень ВВП щорічно. Галузі проміжного продукту (харчова промисловість, текстильна і шкіряна промисловість, хімічне виробництво, гумові та пластмасові вироби, а також металургія і обробка металу, де частка проміжного споживання перевищує 70 % у вартісній структурі випуску продукції), відповідно дають незначний внесок у створення доданої вартості. Крім того, вони здійснюють ціновий тиск на галузі з виробництва кінцевих продуктів, які працюють в умовах низької рентабельності і не можуть формувати ресурси для розширеного відтворення. Тому найбільш продуктивним є випереджаючий розвиток галузей, що здатні забезпечити додаткові ресурси доданої вартості.

Принциповою рисою промислової політики є орієнтація на розвиток обробної промисловості, перехід до наукомісткої високотехнологічної продукції. Необхідно ефективно використати потужності машинобудування, металургії та хімічної промисловості з метою повнішого задоволення власної міжгалузевої кооперації. Нарощування продукції машинобудування важливе й для масової заміни та переоснащення основних фондів, без чого національна економіка не зможе увійти на світовий конкурентоспроможний ринок.

Для тих галузей промисловості (чорної металургії, автомобільної, хімічної, харчової, легкої промисловості), які поки що не мають можливостей швидко створити конкурентоспроможну продукцію, важливим є освоєння світових технологій. Для аерокосмічної, суднобудівної промисловості, важкого машинобудування, енергобудування, інформаційних технологій важливою

повинна стати стратегія інноваційного прориву на основі селективної державної підтримки. Актуальним є сприяння прискореному розвитку галузей зі швидким оборотом капіталу з метою акумулювання фінансових ресурсів для забезпечення темпів економічного зростання.

Напрямом державного впливу повинні стати галузі, які випускають продукцію, здатну замінити імпортні товари, витіснити іноземних конкурентів на основі вибору на конкурсній основі та підтримки інноваційних проектів, формування банків даних інновацій, сприяння розвитку венчурного підприємництва, впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій.

Регулюючі дії важливо диференціювати залежно від виду економічної діяльності, а відповідні методи та інструменти регулювання обирати залежно від конкретних умов і того, наскільки вони відповідають характеру та рівню розвитку продуктивних сил. Вважається, що для підприємств паливно-енергетичного та металургійного комплексів доцільна підтримка умов нормального самостійного розвитку, переважно на основі самофінансування із залученням іноземних інвестицій, виходом на зовнішні ринки. Для підприємств обробної промисловості необхідне створення умов для отримання інноваційних кредитів і державних гарантій приватним інвесторам, запровадження системи пріоритетного розміщення державних замовлень та заходів державної підтримки щодо просування продукції на зовнішні ринки. Для споживчо-орієнтованих підприємств (харчова, легка промисловість) важливо активізувати заходи щодо підтримки внутрішнього попиту: розвиток лізингу, кредитування населення. Для купівлі товарів довготривалого користування, використання методів протекціоністської політики (захисних імпортних тарифів, квот тощо) відповідно до норм СОТ.

У системі господарських комплексів національної економіки особливе місце посідає будівельний комплекс. Будівельний комплекс-це міжгалузєва система, яка включає сукупність підприємств, об'єднань, організацій, діяльність яких спрямована на створення, реконструкцію та освоєння об'єктів виробничого і невиробничого призначення. Продукцією будівельного комплексу вважаються повністю завершені будівництвом та здані в експлуатацію будинки і споруди, виробничі потужності, об'єкти соціальної інфраструктури.

Будівельний комплекс об'єднує підрядні та спеціалізовані будівельні організації, підприємства промисловості будівельних матеріалів і будівельної індустрії, механізації та транспорту, проектно-пошукові, конструкторсько-технологічні і науково-дослідні організації, будівельні фірми, біржі та інші формування, що спеціалізуються в галузі будівництва (незалежно від форм власності та відомчої підпорядкованості), включаючи галузєві органи управління. Всі підрозділи комплексу об'єднують економічні, технологічні і виробничі зв'язки; на комплекс працює будівельне та дорожнє машинобудування. У більш узагальненому вигляді в складі будівельного комплексу виділяються два взаємопов'язані сектори - власне будівництво та промисловість будівельних матеріалів і конструкцій.

Будівництво (капітальне будівництво) розглядається як галузь національної економіки зі створення, реконструкції та технічного переозброєння вже діючих основних фондів - промислових підприємств, електростанцій, залізничних і автомобільних доріг, ліній електропередач і зв'язку, житлових, комунальних, культурно-побутових та інших об'єктів, які забезпечують виробничу діяльність людей та їх матеріально-культурні потреби.

Будівництво у сукупності із машинобудуванням становить матеріальну основу інвестиційної діяльності та забезпечує формування й розвиток виробничого потенціалу суспільства і його інфраструктури.

Будівництво в техніко-економічному відношенні суттєво відрізняється від інших галузей економіки через особливий характер продукції будівництва, умови вкладення грошових коштів, їх освоєння та повернення. Великий вплив на показники будівельної продукції здійснює фактор часу, що, в свою чергу, обумовлює особливі форми розрахунків за неї, встановлення цін не лише за об'єкт, але й окремі види та етапи робіт.

Промисловість будівельних матеріалів при різноманітності її галузей спільні єдністю призначення виробленої ними продукції - будівництво - та використання в якості основної сировини нерудних корисних копалин.

Важливість будівельного комплексу для економіки будь-якої країни можна пояснити цілим рядом причин: капітальне будівництво, напевне, як ніяка інша галузь економіки, створює велику кількість робочих місць і споживає продукцію багатьох галузей народного господарства. Економічний ефект від розвитку цієї галузі полягає у мультиплікаційному ефекті коштів, вкладених у будівництво. Адже з розвитком будівельної галузі будуть розвиватися: виробництво будівельних матеріалів і відповідного обладнання, машинобудівна галузь, металургія і металообробка, нафтохімія, виробництво скла, деревообробна і фарфоро-фаянсова промисловості, транспорт, енергетика тощо. І, вочевидь, як ніяка інша галузь економіки, будівництво сприяє розвитку підприємств малого бізнесу, особливо того, який спеціалізується на оздоблювальних і ремонтних роботах, на виробництві та встановленні вбудованих меблів і т. ін.

Серед ключових господарських комплексів національної економіки одне із вирішальних місць посідає агропромисловий комплекс. Аграрно-промисловий комплекс (АПК) - це сукупність галузей національної економіки, які здійснюють виробництво та переробку сільськогосподарської сировини, обслуговування самого сільського господарства, насичення внутрішнього ринку продовольством та забезпечують експорт продовольчих товарів і сировини. В результаті АПК є складною виробничою системою, що включає декілька сфер діяльності Перша - виробництво засобів виробництва для всіх галузей, пов'язаних із сільським господарством (тракторне машинобудування, виробництво сільгоспмашин, устаткування для тваринництва тощо). Друга - сільське господарство в складі його галузей тваринництва і рослинництва. Третя - переробка сільськогосподарської сировини. Галузі, що переробляють сільськогосподарську сировину, включають харчову промисловість; підгалузі легкої промисловості, пов'язані з первиною переробкою льону, вовни;

мукомольно-круп'яну і комбікормову промисловість. Виділяють також четверту сферу діяльності, а саме виробничу Інфраструктуру - транспорт, зв'язок, а також п'яту - соціальну інфраструктуру. Взаємодія перелічених секторів у кінцевому рахунку формує ефективність діяльності всього АПК.

АПК покликаний забезпечити основні потреби країни в сільськогосподарській продукції і продуктах, в основному за рахунок власного виробництва. Вважається, що для досягнення і підтримки продовольчої безпеки необхідний такий рівень розвитку АПК, який би забезпечував до 85 % попиту на сільськогосподарську продукцію та займав не менше 80 % внутрішнього ринку продовольства.

Сьогодні в аграрному секторі паралельно розвиваються його дві моделі перша, що умовно називається індустріальною, - крупне товарне виробництво і друга (традиційна) - дрібнотоварне виробництво в особистих селянських господарствах і невеликих фермерських господарствах. Заходи державного впливу на розвиток цих моделей суттєво розрізняються.

Ефективність роботи великих агрофірм зумовлена не тільки перевагами крупнотоварного виробництва з повним циклом виробництва, переробки і маркетингу, але й підтримкою держави через податкові норми. Це сплата фіксованого податку сільськогосподарськими підприємствами, що виробляють власними силами понад 50 % реалізованої сільськогосподарської продукції, і що дозволяє експортерам повертати ПДВ.

Сектор господарств населення виробляє майже дві третини валової сільськогосподарської продукції країни. Заходи уряду щодо розвитку фермерських господарств та мережі сімейних фірм на основі особистих селянських господарств, створення для них рівноправних умов, розвитку кооперації, кредитних спілок сприятимуть подальшій концентрації виробництва. Однак існування невеликих фермерських господарств вирішує проблему зайнятості сільського населення не тільки за рахунок самозайнятості в особистих господарствах, але й через створення нових робочих місць у сільській місцевості в обслуговуючих кооперативах, розвитку малого підприємництва.

Аграрний сектор в Україні належить до одного з важливих суб'єктів державної підтримки. Серед головних причин, що визначають об'єктивну необхідність державного регулювання АПК та надання йому допомоги, називають: збереження і підвищення родючості ґрунтів, техніко-технологічний розвиток, регулювання зовнішньоекономічних зв'язків з метою забезпечення продовольчої безпеки, наукове забезпечення, підготовка кадрів. Звідси основними засобами та методами державної підтримки є політика державного протекціонізму, фінансово-інвестиційне забезпечення аграрних перетворень, створення умов для кредитування сільськогосподарського виробництва, залучення іноземних інвестицій, зниження податкового пресу на сільгоспвиробника, списання, пролонгація боргів, сприяння у створенні ринкової інфраструктури для АПК. підготовка та перепідготовка кадрів для аграрного сектора.

До найбільш вживаних інструментів такої підтримки належать: механізм здешевлення кредитів комерційних банків: списання податкової заборгованості, звільнення від сплати ПДВ, дотації на здешевлення палива. У структурі галузевого розподілу бюджетних коштів на економіку у 2002-2004 рр. сільське господарство стабільно перебуває на третьому місці після паливно-енергетичного комплексу і транспорту. Незважаючи на значні обсяги прямого та опосередкованого субсидіювання, проблеми аграрного сектора залишаються невирішеними. За останні роки забезпеченість галузі технікою зменшилася на чверть і становить 55-65 % від потреби. 80 % парку сільськогосподарської техніки відпрацювала свій амортизаційний термін. Майже половина сільськогосподарських підприємств працює збитково, велика частка працівників, яким своєчасно не виплачується заробітна плата. Тому поряд із розширенням масштабів державного регулювання необхідно підвищити його ефективність, у тому числі за рахунок використання найбільш ефективних форм та методів такого регулювання..

Слід зазначити, що майже всі західні країни у взаємовідносинах сільського господарства з іншими галузями, у питаннях експорту та імпорту сільськогосподарської сировини та продуктів дотримуються принципу аграрного протекціонізму. Масштаби регулювання залежать переважно від рівня економічного і соціального розвитку господарства, рівня збалансованості попиту і пропозиції на аграрних ринках, а головними його напрямками є регулювання цін і фермерських доходів, бюджетне фінансування, кредитування, оподаткування, стабілізація ринку сільськогосподарської продукції.

Суттєвим елементом державного регулювання АПК є розвиток його програмних форм, яке б регулювало як макроекономічні пропорції, так і орієнтовані на вирішення проблем окремих галузей і сфер АПК. У конкретних програмах відображені всі функціональні напрями державного регулювання: законодавчі, фінансові, митні, кредитні, податкові, цінові тощо. Незважаючи на те, що ці програми носять обов'язковий характер насамперед для державних підприємств і підприємств-монополістів, їх рекомендаційний вплив дозволяє також внести узгодженість при розв'язанні багатьох проблем розвитку АПК.

Керована організація вітчизняного агроринку на засадах державного протекціонізму у поєднанні з механізмами самоорганізації повинна перетворитися у важливий чинник його розвитку.

Пріоритетами державної політики у цій сфері мають бути:

- комплексні заходи щодо підтримки малих форм сільськогосподарського виробництва, розвитку прямого маркетингу, стимулювання формування кредитних спілок, кооперативних банків у сільській місцевості, агросервісних кооперативів, створених виробниками;
- формування земельного ринку та іпотеки земель сільськогосподарського призначення, запровадження моніторингу розвитку ринків з метою запобігання зловживань;

- підтримка експортної орієнтації аграрного сектора особливо у короткотерміновій перспективі шляхом додаткового інвестування сільського господарства, розвитку ринкової інфраструктури;

- підтримка розвитку Інноваційної моделі відповідно зі світовими тенденціями шляхом проведення відповідних наукових досліджень та стимулюючого в цьому напрямі законодавства, підвищення екологічної безпеки землекористування.

Важливими напрямами регулятивної діяльності держави повинні стати структурні трансформації аграрного сектора шляхом відповідної стратегії формування земельного ринку, створення системи Іпотечного кредитування з рівним доступом до кредитів як великих сільськогосподарських підприємств, так і дрібних землевласників. Структурна перебудова АПК має торкнутися розвитку переробної галузі, виробництва сучасно! сільськогосподарської техніки та формування замкнутого циклу виробництва.

Для подолання інвестиційної кризи в аграрному секторі серед широкого комплексу заходів державної інвестиційної політики особливого значення набувають створення сприятливого Інвестиційного клімату, зокрема через взяття державою на себе частини ризиків, збільшення обсягів і ролі державних Інвестицій у структурній політиці, а також сприяння залученню іноземних інвестицій. Держава має виконувати функції стратегічного Інвестора, стимулювати та підтримувати інвестиційну діяльність середнього і малого підприємництва. Шляхом цінового регулювання та квотування обсягів і структури товаровиробництва держава може безпосередньо підтримувати рівень прибутковості та рентабельності сільськогосподарських підприємств, обмежувати ринкові ціни монополістів, запроваджуючи жорстке анти-монопольне законодавство.

Транспорт - найважливіша галузь національної економіки, що забезпечує перевезення вантажів та пасажирів, передачу і розповсюдження інформаційних потоків, необхідних для задоволення потреб населення, нормального функціонування виробничих процесів усіх суб'єктів господарювання та управління державою.

Транспортний комплекс-це сукупність різних видів транспорту, що залежать і доповнюють один одного, забезпечуючи ефективне використання кожного виду. Транспорт - це одна з базових галузей, що формують Інфраструктуру економіки та забезпечують взаємозв'язок усіх її елементів.

Недостатній розвиток транспортного комплексу є тим фактором, що кардинально обмежує можливості розвитку та реалізації економічного потенціалу країни. В Україні, наприклад, дорожнє господарство не відповідає європейському рівню за багатьма показниками. Показник густоти автомобільних шляхів в Україні дорівнює 0,28 км/км², тоді як у Німеччині - 2,0, а у Польщі - 1,15 км/км². Середній строк експлуатації автомобільного транспорту перевищує 15 років, що удвічі більше нормативного строку. Зношеність рухомого складу в залізничній галузі становить 67 %, практично не оновлюється парк літаків.

Перед транспортним комплексом стоїть ряд завдань, вирішенню яких повинна сприяти державна політика щодо регулювання його діяльності. Це: найбільш повне задоволення потреб суспільства у перевезеннях вантажів та пасажирів, підвищення економічності перевезень, скорочення часу доставки вантажів і перевезень пасажирів, забезпечення інтенсивності та регулярності перевезень, а також зростання їх якості.

За кордоном держава зазвичай не втручається у виробничу і фінансово-господарську діяльність транспортних фірм. Державні органи обмежують свою діяльність розробкою транспортного законодавства, видачею ліцензій на право володіння автотранспортними засобами, запровадженням правил руху, технічних норм обслуговування і контролем за їх дотриманням. Важливими завданнями цих органів є організація будівництва, експлуатації доріг, які у більшості випадків є власністю держави. Однак у всіх цих країнах прийняті відповідні законодавчі норми, які регулюють порядок створення і ліквідації фірм, їх права, обов'язки і відповідальність.

В Україні розвиток і вдосконалення галузі транспорту відбувається відповідно до національної програми з урахуванням пріоритету та на підставі досягнень науково-технічного прогресу. Згідно із Законом України "Про транспорт", державне регулювання в цій галузі повинне забезпечувати:

- своєчасне і повне та якісне задоволення потреб населення і суспільного виробництва в перевезеннях та потреб оборони України;
- захист прав громадян під час їхнього транспортного обслуговування;
- безпечне функціонування транспорту;
- додержання потрібних темпів і пропорцій розвитку національної транспортної системи;
- захист економічних інтересів України законних інтересів підприємств і організацій транспорту та споживачів транспортних послуг;
- створення однакових умов для розвитку господарської діяльності підприємств транспорту;
- обмеження монополізму та розвиток конкуренції;
- координацію роботи різних видів транспорту;
- ліцензування окремих видів діяльності в галузі транспорту;
- охорону довкілля від шкідливого транспорту.

Основними напрямками, за допомогою яких здійснюється державне управління, є податкова, фінансово-кредитна, тарифна, інвестиційна, соціальна політика, зокрема надання дотацій на пасажирські перевезення. Використання Україною її переваг транспортно-географічного положення як транзитної держави можливе лише на основі модернізації транспортної інфраструктури, створення мережі транспортно-складських центрів на зразок інтерпортів, які ефективно функціонують у країнах Західної Європи.

Стратегічна мета державної політики щодо регулювання транспортного комплексу обумовлює необхідність випереджувальних темпів його розвитку порівняно з темпами розвитку економіки в цілому, шляхом сприяння його структурній перебудові, зниження транспортних витрат у вартості продукції,

технічного вдосконалення, визначення економічно обґрунтованих тарифів, створення конкурентного середовища на ринку транспортних послуг.

Тема 7. Структурна перебудова НЕ

Поняття й значення структури національної економіки

Економіка будь-якої країни як системний об'єкт дослідження має певну структуру, тобто сукупність елементів або підсистем і зв'язків між ними, якій притаманні ознаки цілісності. Оскільки ефективний розвиток національної економіки є можливим тільки у разі забезпечення оптимальної відповідності певних співвідношень вимогам об'єктивних економічних законів, зокрема вартості, попиту й пропозиції, то проблема підтримання й забезпечення оптимальної пропорційності, збалансованості національної економіки є центральною проблемою як теорії, так і практики регулювання економіки, структурної політики держави.

Національна економіка має складну зовнішню (загальну) й внутрішню (функціональну) макро- й мікроекономічну структуру, яка формально є динамічною взаємодією окремих сегментів ринку (ресурсів, продуктів, грошей, інвестицій) та їхніх елементів (попиту й пропозиції, цін і витрат, доходів і видатків) і формально може бути інтерпретована через низку функціональних макроекономічних і мікроекономічних пропорцій (між сукупним попитом і сукупною пропозицією, продуктивністю праці й зарплатою, інвестиціями й заощадженнями, експортом та імпортом продукції).

Відсутність же оптимальної збалансованості та посилення не-рівноваги в економіці зумовлює виникнення економічних криз, інфляцію.

Слід зазначити, що структура економіки є поняттям багатоплановим. Тому в економічній науці структуру національної економіки трактують як співвідношення різних елементів національної економічної системи, що відображають народногосподарські пропорції й стан суспільного поділу праці. Співвідношення між певного виду взаємозв'язаними елементами економіки відбивають певні види структури економіки.

Структура економіки - це співвідношення, які відображають взаємозв'язки й взаємозалежності окремих частин економіки, окремих її секторів, галузей.

Основними критеріями визначення структури (структурних співвідношень, пропорцій) національної економіки є обсяги виробленої та реалізованої на ринку продукції й наданих послуг, кількість зайнятого населення, обсяг спожитого капіталу (обсяг інвестицій і вартість основного капіталу).

Виражені в абсолютних (натуральних і вартісних) і відносних величинах співвідношення між певного типу взаємозв'язаними елементами економіки дають можливість конкретно якісно й кількісно оцінити структуру економіки і її структурні зрушення.

Види структури національної економіки

Залежно від характеру та змісту взаємозв'язаних елементів національної економічної системи розрізняють такі структури економіки: відтворювальну, галузеву, територіальну, соціальну, функціональну та зовнішньоекономічну.

Відтворювальна структура характеризує:

використання ВВП (НД) на відтворення основного капіталу, його нагромадження та споживання;

співвідношення між виробничим та особистим споживанням. До основних відтворювальних пропорцій, що визначають розвиток економіки, належать співвідношення:

- між виробництвом засобів виробництва й виробленням предметів споживання ;

- заміщенням вартості використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю (чистою продукцією);

- споживанням та нагромадженням.

Структурні зрушення у цих співвідношеннях, що характеризують розвиток економіки на всіх стадіях відтворювального процесу, обумовлюються взаємодією факторів (залежать від багатьох факторів), які пов'язані з досягненнями НТП, продуктивністю праці, обмеженнями природних ресурсів, станом навколишнього середовища і екологічними проблемами, зростанням суспільних потреб щодо якості товарів і послуг, спеціалізацією виробництва, міжнародним поділом праці, співвідношеннями між попитом і пропозицією, величиною доходів і податків, вартістю факторів виробництва (матеріальних ресурсів, капіталу, робочої сили), обсягами нематеріальних активів (інформації, технології тощо), стабільністю грошового обігу, законодавства, а також політичної ситуації тощо. Свідоме оптимізаційне формування пропорцій відтворення, у свою чергу, є важливим чинником економічного розвитку (чинником, що визначає якість економічного розвитку та впливає на його динаміку) і у зв'язку з цим - пріоритетним напрямком структурної політики держави. При цьому слід враховувати циклічну природу відтворення під час формування оптимальних пропорцій відтворювальної структури економіки.

Галузева структура відображає пропорції розвитку окремих галузевих секторів і груп міжгалузевих комплексів, галузей, підгалузей, видів діяльності, виробництв, сфер національної економіки.

За традиційним підходом у складі національної економіки України виділяють галузі, підгалузі, міжгалузеві комплекси тощо. Класифікаційною (системо формоутворювальною) одиницею галузі є підприємство, яке має самостійний баланс і банківський рахунок. Велике значення з погляду аналізу галузевої структури національної економіки й формування її оптимальних пропорцій має виділення й дослідження співвідношень міжгалузевих комплексів - паливно-енергетичного, АПК, машинобудівного, транспортного, базових виробництв та інших.

Особливими галузевими пропорціями, що обумовлюють темпи структурних зрушень в економіці і які певною мірою можна віднести також до відтворювальних пропорцій, є співвідношення між галузями матеріального

виробництва й галузями, які забезпечують їхнє функціонування. Забезпечувальні галузі називають інфраструктурою.

Інфраструктура існує двох типів:

◆ виробнича, що охоплює галузі, які безпосередньо обслуговують матеріальне виробництво (транспорт, зв'язок, шляхове господарство, енерго-,газо-,водопостачання, природоохоронні споруди тощо);

◆ невиробнича, що охоплює галузі, які опосередковано пов'язані з виробництвом (загальна й професійна освіта, охорона здоров'я тощо).

Слід зауважити, що у розвинутих країнах світу одним з основних напрямків державної структурної політики є динамічний розвиток власне інфраструктури, оскільки, що підтверджує світовий досвід, розвиток економіки, її соціально-економічна ефективність в індустріальному, а тим більше у постіндустріальному суспільстві, передусім, залежить від стану й рівня розвитку інфраструктури. Нерозвиненість інфраструктури негативно впливає на НТП, ефективність виробництва, його інноваційність, якість продукції, зайнятість населення тощо.

Традиційно виділяють галузі сфери матеріального виробництва й невиробничої сфери. До сфери матеріального виробництва належать галузі, які визначаються видами діяльності, що створюють, відновлюють або знаходять матеріальні блага (продукцію, енергію, природні ресурси), а також продовжують виробництво у сфері реалізації шляхом переміщення, зберігання, сортування, пакування продукції. Всі інші види діяльності у своїй сукупності є сферою нематеріального виробництва (невиробничою сферою). Змінення співвідношень (пропорцій) між масштабами (обсягами створеного ВВП) і темпами розвитку виробничої й невиробничої сфер є індикаторами, які відображають рівень розвитку продуктивних сил, тип національної економічної системи (індустріальний або постіндустріальний) та її соціально-економічну ефективність.

Основу сучасної галузевої структури національної економіки складають макропропорції між галузевими секторами економіки, тобто між групами галузей, що мають однакові економічні характеристики. Згідно із запровадженою в Україні системою національного рахівництва економіка поділяється на п'ять секторів:

1) нефінансові корпорації, у складі яких виділяють:

- галузі, пов'язані з видобуванням ресурсів,
- галузі, зайняті переробкою ресурсів і виготовленням готової продукції;
- сферу послуг (у тому числі інформаційне, науково-технічне, комунікаційне, фінансове обслуговування виробництва);

2) фінансові корпорації;

3) сектор загального державного управління;

4) домашні господарства;

- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Слід зазначити, що у сучасних постіндустріальних суспільствах під впливом НТП відбуваються структурні зрушення у бік зменшення відносної частки першої та другої груп і зростання третьої групи галузей нефінансового

сектора економіки. На галузеві пропорції (галузеву структуру національної економіки (НЕ)), окрім НТП і витрат бізнесу на наукові дослідження та впровадження інновацій у виробництво, відчутно впливають також витрати на утримання робочої сили, задоволення екологічних факторів, міжнародний поділ праці в умовах глобалізації економіки тощо.

Функціональна структура національної економіки характеризує динамічну взаємодію та взаємозалежність окремих сегментних ринків (ресурсів, продуктів, грошей і валюти, інвестицій, цінних паперів, науково-технічних розробок, нерухомості тощо) та їхніх елементів (попиту й пропозиції, цін і витрат, доходів і видатків тощо) й формально може бути подана через низку функціональних пропорцій:

- між платоспроможним попитом і пропозицією на створений ВВП і НД;
- платоспроможним попитом і пропозицією на окремих ринках ресурсів і продуктів;
- продуктивністю праці й зарплатою;
- доходами й витратами;
- інвестиціями й заощадженнями;
- кредитно-грошовими пропорціями;
- імпортом та експортом продукції тощо.

За своєю суттю це є пропорції відтворювального типу, оскільки вони характеризують закономірності формування, розподілу, перерозподілу та споживання ВВП і НД.

Територіальна структура національної економіки відображає розміщення виробництва й інфраструктури в окремих територіальних (регіональних) утвореннях (системах), що характеризуються певними умовами: наявністю корисних копалин і сировинної бази (природними ресурсами), природно-кліматичними умовами, географічним розташуванням, культурними традиціями, демографічними та іншими умовами.

Розрізняють два підходи до формування територіальних (регіональних) утворень (територіальних економічних підсистем) у межах НЕС, а отже, два їхніх типи:

- структуризація національної економіки на економічні райони, територіальні господарські (виробничі) комплекси й спеціальні економічні зони;
- структуризація національної економіки в адміністративно-територіальному розрізі (для України на господарські комплекси АР Крим, областей і районів).

Соціальна структура характеризує такі співвідношення в національній економіці:

- між організаційно-правовими формами підприємництва з урахуванням рівнів концентрації й централізації виробництва й капіталу (між великими, середніми та малими підприємствами) й режиму власності (між приватними, колективними та державними підприємствами);
- певними верствами населення, диференційованими за рівнем доходів.

Серед співвідношень, що визначають структуру (вид структури) національної економіки й впливають на стан і динаміку соціально-економічного розвитку, з одного боку, а з другого - самі є залежними від державної економічної політики (структурної), слід виділяти співвідношення між приватним і державним секторами економіки. При цьому секторальне співвідношення НЕС найкраще відображає результати ринкових реформ, рівень розвитку і ефективність ринкової економіки, а також масштаби державного втручання в економічний кругообіг ресурсів, доходів, продуктів.

Зовнішньоекономічна структура відображає пропорції між експортом та імпортом товарів, послуг, капіталів тощо, які певною мірою є функціональними пропорціями національної економічної системи як відкритої системи, де чистий експорт розглядається як елемент валових національних інвестицій та елемент сукупного суспільного попиту, від чого залежить динаміка ВВП.

Структурна політика держави

Для ефективного функціонування національної економіки необхідна її раціональна структура, що є прерогативою держави й корпоративних систем, бо ринкова система самостійно не здатна цілеспрямовано формувати раціональну структуру економіки.

Під раціональною структурою економіки необхідно розуміти таку систему виробництва та його грошово-фінансового, кадрового, науково-технологічного обслуговування, відповідно до якого сформовано необхідну кооперацію для виготовлення кінцевої продукції в такій кількості й такій якості, що відповідає попиту та ринкам збуту, а виробництво здатне вдосконалюватися й розвиватися.

Згідно з досвідом розвинутих країн формування раціональної структури економіки є можливим в умовах державного регулювання соціально-економічних процесів, що є змістом структурної політики держави.

Успішний соціально-економічний розвиток країни залежить від характеру, напрямів і темпів структурних зрушень в економіці та їхнього пристосування до вимог ринку. Державне регулювання структурних зрушень в національній економіці спрямовується на формування й підтримку раціональної структури економіки (РСЕ) й здійснюється за допомогою структурної політики держави.

Структурна політика держави - це обґрунтування цілей і характеру структурних перетворень в економіці країни, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих структурних елементів національної економічної системи, які забезпечують формування й підтримку РСЕ, а отже, й економічне зростання та вирішення актуальних соціально-економічних проблем.

Головною (генеральною) метою державної структурної політики є формування й підтримка сучасної ефективно-екологічно безпечної раціональної структури економіки, яка конкретизується за такими основними узагальненими (на прикладі національної економічної системи України) напрямками (підцілями) державної структурної політики:

- ◆ установа оптимальних макроекономічних пропорцій;

- ◆ розвиток конкуренції й обмеження монополізму;
- ◆ формування енергозберігаючої інноваційної моделі розвитку економіки;
- ◆ ліквідація диспропорцій між галузевими комплексами;
- ◆ ліквідація диспропорцій технічного рівня виробництв різних галузей;
- ◆ зниження енерго- та матеріаломісткості виробництва;
- ◆ підвищення інноваційності (науково-технічного рівня і якості) й конкурентоспроможності продукції;
- ◆ раціональне розміщення виробництва та збалансований розвиток регіонів (створення ефективних регіональних господарських систем);
- ◆ посилення соціальної орієнтації економіки;
- ◆ створення розвинутого національного ринку;
- ◆ охорона навколишнього середовища тощо.

Ці напрямки, у свою чергу, можуть бути деталізовані за принципом поділення "дерева цілей" на ще більш конкретні підцілі, які виступають засобами досягнення цілей вищого порядку.

Слід зауважити, що перелік основних напрямків державної структурної політики постійно змінюється залежно від актуальних завдань та умов розвитку національної економіки. Реалізація державної структурної політики залежно від міри втручання держави у структурні зрушення в економіці може відбуватися за двома сценаріями, які визначають тип структурної політики: пасивний та активний.

Пасивна державна структурна політика полягає здебільшого у створенні державою сприятливої правової бази для конкуренції та вільного "переливання" капіталу й ресурсів з одних галузей, видів діяльності, регіонів тощо в інші під впливом ринкового механізму, ринкових чинників (стимулів) і традиційних засобів (правових та економічних), що їх модифікують, без безпосереднього втручання держави в інвестиційні процеси (в окремих галузях, регіонах, видах діяльності, проектах тощо), тобто у кругообіг ресурсів, доходів, продуктів в національній економічній системі. "Переливання" капіталу та ресурсів і, відповідно, структурні зрушення у цьому випадку відбуваються внаслідок змінень норм прибутку. Ринковий механізм через взаємодію попиту й пропозиції та "переливання" капіталу й ресурсів забезпечує вирівнювання норм прибутку на різних ринках (у різних галузях) до середнього рівня в економіці у цілому й, таким чином, забезпечує формування оптимальної структури економіки й підвищення її ефективності. Цей сценарій реалізації державної структурної політики є досить тривалим і супроводжується великими соціальними втратами.

Отже, основні риси пасивної структурної політики, яку ще називають американською, оскільки так формувалася структура економіки США, полягають у такому:

- ◆ пасивній ролі держави, яка зводиться до використання традиційних економічних і правових методів у проведенні структурної політики;
- опорі на ринковий механізм, через який структура економіки змінюється у результаті змінень норм прибутків в окремих галузях;
- тривалості реалізації;

породженні значних соціальних проблем.

Активна державна структурна політика (японська модель) полягає у застосуванні державою широкого спектра інструментів (як прямого, так й опосередкованого впливу) для прискорення структурних зрушень в економіці. Її основні риси:

активна роль держави у формуванні прогресивної структури економіки;

прискорений процес структурних зрушень в економіці;

використання прогнозних оцінок окремих елементів структури економіки, з'ясування перспективних і неперспективних галузей, виробництв, депресивних регіонів тощо;

визначення пріоритетних галузей і виробництв;

розроблення державних програм і планів структурної перебудови (структурних зрушень) економіки;

селективна державна підтримка окремих галузей, регіонів, виробництв, організаційно-правових форм бізнесу тощо.

Здійснення активної структурної політики забезпечується за допомогою засобів прямого й непрямого регулювання. До засобів прямого регулювання належать: надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних субсидій, дотацій, надбавок, позик на розвиток окремих галузей, виробництв, регіонів; використання системи державних замовлень, контрактів, закупівель; індикативне планування; державні плани й програми; централізоване встановлення цін; цінова дотація окремих видів продукції, окремих галузей і виробництв; цільове фінансування сфер і суб'єктів діяльності тощо.

До засобів непрямого (опосередкованого) регулювання належать: надання податкових і кредитних пільг з диференціацією щодо певних (пріоритетних) галузей виробництв; здійснення політики прискореної амортизації; реалізація митної політики (встановлення різних імпорتنих та експортних тарифів); правове регулювання; створення спеціальних економічних зон тощо.

Формування й реалізація активної структурної політики полягає у такому:

- визначенні найбільш ефективних напрямків структурних змін в економіці (тобто переліку основних напрямків державної структурної політики);

- виборі пріоритетних напрямків розвитку окремих галузей, видів виробництва, регіонів;

- розробленні й реалізації комплексу регуляторних заходів у межах прийнятої структурної політики.

Основними напрямками удосконалення відтворної структури національної економіки є:

- модернізація виробництва, його технічне й технологічне оновлення;

- зниження ресурсомісткості (фондо-, матеріало-, енерго-, праце-місткості) виробництва;

- змінення співвідношення між виробництвом засобів виробництва та предметів споживання на користь останніх;

- створення умов для інвестування (розширеного відтворення);

- посилення технологічної цілісності підприємств і галузей, забезпечення замкненого закінченого циклу виробництва.

Враховуючи той факт, що структурно-галузева політика спрямовується на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції й зростання рівня життя населення.

Основними напрямками оптимізації галузевої структури національної економіки України сьогодні є:

- усунення диспропорцій між реальним і фінансовим секторами економіки, а також усередині цих секторів;
- переважний розвиток галузей, що працюють на задоволення потреб людей;
- широкий розвиток сфери послуг;
- створення та розвиток наукоємних високотехнологічних галузей і виробництв;
- розвиток переробних галузей економіки на інноваційній технічній і технологічній базі;
- розвиток експортних та імпоротно-замінних виробництв;
- розвиток пріоритетних галузей національної економіки.

Основними напрямками оптимізації територіальної структури національної економіки в умовах існування значної різниці рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України є:

забезпечення комплексного й збалансованого розвитку всіх районів і регіонів країни на основі раціонального використання конкретних умов і наявних трудових, земельних, водних, енергетичних та інших природних ресурсів;

усунення диспропорцій у розвитку окремих територій і забезпечення вирівнювання рівнів їх соціально-економічного розвитку;

гармонізація загальнодержавних і регіональних інтересів. Основними напрямками оптимізації зовнішньоекономічної

структури української економіки в умовах глобалізації економіки та необхідності гарантування національної економічної безпеки й прагнення до рівноправної інтеграції держави у світову господарську систему є:

збільшення експортного потенціалу країни;

зменшення в експорті частки сировини, матеріалів, проміжної продукції й збільшення частки продукції переробних галузей з високими рівнями складності й кінцевої готовності;

збільшення в імпорті частки прогресивного обладнання та машин і зменшення частки продукції сільськогосподарського виробництва, продуктів харчування, продукції, що може вироблятися на вітчизняних підприємствах;

диверсифікація джерел імпорту енергоресурсів (нафти, газу, ядерного пального) з метою гарантування енергетичної безпеки країни.

Основними напрямками оптимізації соціальної структури української економіки в умовах проведення ринкових реформ і з метою сприяння зайнятості, самозайнятості населення та боротьби з бідністю є:

подальші прогресивні змінення у системі власності й організаційно-правових формах ведення бізнесу (роздержавлення, приватизація, корпоратизація, вдосконалення функціонування державного сектора, розвиток малого й середнього підприємництва, створення промислових груп та інших інтегрованих форм корпоративного бізнесу тощо, а також формування ефективних власників й організаційно-економічних форм ведення бізнесу; о усунення значної диференціації доходів населення, створення мотиваційного механізму високопродуктивної праці, забезпечення соціального захисту певних верств населення. Оптимізація функціональної структури національної економіки пов'язана з формуванням розвиненого цілісного та місткого національного ринку як системи взаємозалежних і динамічно взаємодіючих сегментних ринків (ресурсів, продуктів, грошей і валюти, інвестицій, цінних паперів, науково-технічних розробок, нерухомості тощо). Такий ринок забезпечуватиме через збалансування і узгодження попиту і пропозицій, цін і витрат, доходів і видатків, заощаджень та інвестицій ефективне функціонування й стійкий розвиток економіки.

Вибір пріоритетних напрямків розвитку окремих галузей, видів виробництва, територій (як елементів активної структурної політики держави) полягає у визначенні галузей (виробництв, територіальних господарських систем із сильними зворотними зв'язками), здатних викликати відповідні реакції розвитку, обумовити позитивні зрушення в економіці й забезпечити реалізацію цілей державної економічної політики.

Пріоритетними галузями (виробництвами, територіальними господарськими системами) вважають галузі, розвитку яких держава надає перевагу, враховуючи їхню роль і важливість для економіки країни.

Основними критеріями визначення пріоритетності галузі є:

- перспективи попиту на продукцію галузі на внутрішньому ринку;
- зниження ресурсомісткості виробництва;
- експортний потенціал галузі;
- мінімізація залежності галузі від імпорту;
- швидка віддача інвестицій у галузі;
- сприяння соціально-економічному розвитку країни;
- розв'язання проблем зайнятості, екологічних проблем та інших позитивних зовнішніх ефектів.

Усі галузі, види діяльності й територіальні господарські комплекси в Україні (за наявними конкурентними перевагами української економіки) можна поділити на такі рівні пріоритетності:

1-й рівень - наукоємні й технологічні галузі (ракетно-космічна, літако- та моторобудівна, електрозварювальна, порошкова металургія, біотехнологія, мікроелектроніка, робототехніка, машинобудування, деякі виробництва ВПК);

2-й рівень - галузі й підгалузі (переробні) АПК (харчова, борошномельно-круп'яна, кондитерська, овочево-консервна, комбікормова, галузі легкої

промисловості, що спеціалізуються на переробці сільськогосподарської сировини тощо);

3-й рівень - транзитні перевезення вантажів, транспортування нафти, газу, електроенергії, надання міжнародних послуг у галузі транспорту, зв'язку, телекомунікацій;

4-й рівень - рекреаційно-туристичний та оздоровчо-лікувальний комплекси Карпат, Причорномор'я та інших регіонів;

5-й рівень - види діяльності, пов'язані із зберіганням здоров'я людини, охороною навколишнього середовища.

Реалізація активної структурної політики полягає у здійсненні комплексу розроблених заходів у межах певної структурної політики, спрямованої на реалізацію бажаних загальних структурних змінень в економіці й забезпечення пріоритетних напрямів розвитку окремих галузей, виробництв і регіонів національної економіки.

До комплексу загальних заходів у межах нинішньої державної структурної політики, спрямованої на оптимізацію структури національної економіки в сучасних умовах перехідного періоду, можна віднести:

- удосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційних структурних змінень в економіці під впливом затвердженої структурної політики держави;

- створення сприятливих умов для реалізації конкурентних переваг національної економіки й формування та нагромадження реального національного капіталу;

- виділення пріоритетних галузей і виробництв, створення умов для припливу до них інвестицій, їх державна підтримка;

- макроекономічну стабілізацію, стимулювання прогресивних структурних зрушень в національній економіці;

- проведення ефективної державної інвестиційної й інноваційної політики, створення інноваційних економічних систем господарювання в усіх сферах і на усіх рівнях національної економіки;

- розроблення макроекономічних прогнозів щодо формування (оптимізації) структури економіки;

- розроблення загальнонаціональних та галузевих програм структурних перетворень економіки;

- раціональне залучення іноземних інвестицій, здатних забезпечити оптимізацію структури національної економіки;

- інформатизацію суспільства, широке впровадження сучасних інформаційних технологій тощо.

Слід зауважити, що наведені вище регуляторні заходи в межах державної структурної політики мають загальний характер. Вони можуть бути конкретизовані до рівня застосування певних інструментів у межах тих або інших засобів відповідно до економічної ситуації, завдань структурної політики та цілей соціально-економічного розвитку.

Тема 8. Програмування і прогнозування НЕ

Суть соціально-економічної стратегії країни

Стратегія держави - це детальний всебічний комплексний план, спрямований на втілення цілей держави. Сама суть державного регулювання національної економіки потребує налагодженого механізму формування цілей, тому ієрархія цілей державного регулювання будується за принципом пріоритетів, потреб та інтересів суспільства. Пріоритетні напрямки визначаються за допомогою експериментальних методів на основі встановлених критеріїв ефективності, швидкості одержання позитивних результатів, мінімізації витрат.

Ієрархія цілей здійснюється за допомогою їхнього розміщення в порядку зниження пріоритетів. В економічній теорії й практиці встановлено такі принципи розроблення цілей державного регулювання національної економіки:

- відповідність конкретних цілей сутності конституціонального устрою держави й генеральній меті діяльності держави;
- практична необхідність реалізації і її обґрунтування;
- досягнення гармонічного формування цілей, що передбачає їхні взаємозв'язок і взаємообумовленість;
- запобігання конфлікту, зумовленого різними цілями;
- інформаційне забезпечення державної політики пріоритетів з метою забезпечення довіри людей до діяльності держави.

Стратегічна мета є центральною визначальною. Стратегічні цілі складаються з тактичних, тому що тактика визначає цілі й методи, форми й способи діяльності, які найбільше відповідають конкретним обставинам у певний момент часу й забезпечують досягнення стратегічних цілей.

Стратегічна мета національної економіки України в умовах трансформації спрямована на об'єднання механізмів ринкового саморегулювання й державного регулювання, на побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Таким чином, вона відображає загальносвітову тенденцію руху до постіндустріального суспільства, що має бути здійснено безконфліктним шляхом. Рух у такому напрямку й досягнення цієї стратегічної мети мають забезпечити перехід національної економіки від "людини для економіки" до "економіки для людини".

Цілі соціально орієнтованої економіки:

1. Побудова громадянського суспільства, що здійснюється за допомогою соціальної політики.
2. Створення постіндустріального, технічного й технологічного образу виробництва й відповідної йому структури економіки за допомогою виробничої політики.
3. Створення багатокладної економіки, але при цьому формування ринкової держави й системи регулювання економікою (економічна політика держави).

4. Становлення нової соціальної структури, досягнення сучасного рівня життя населення, а також формування так званого "середнього класу" через соціально-економічну структурну політику.

5. Формування механізмів боротьби з авторитаризмом, адмініструванням, бюрократизмом і корупцією за допомогою механізму проведення демократичної політики.

6. Розвиток міжнародних економічних, політичних, культурних і гуманітарних зв'язків через механізм зовнішньої політики.

Механізм формування стратегічних і тактичних цілей держави є складним і багатограним процесом, що логічно починається з абстрактного суспільного передбачення, прямує до конкретного прогнозування, а далі - до макроекономічного планування й програмування.

Одним з основних елементів державного регулювання національної економіки є економічне прогнозування.

Прогноз - науково обґрунтоване судження або передбачення можливого стану об'єкта в майбутньому, можливих шляхів і строків його досягнення. Економічне прогнозування - це науково обґрунтоване передбачення напрямку розвитку окремих економічних явищ і процесів на різних рівнях економічної системи.

Джерелами прогнозування є:

- накопичені знання й досвід щодо розвитку економічних процесів (емпіричні й теоретичні знання про закони розвитку економічних процесів);
- статистична й фактична інформація про об'єкт прогнозування;
- економіко-математичні моделі. Існують такі способи прогнозування:
- експериментальний, що здійснюється шляхом опитування фахівців щодо об'єкта прогнозування;
- екстраполяції - збір інформації про розвиток об'єкта в минулому й перенесення закономірностей його розвитку на майбутнє;
- моделювання, яке базується на побудові моделей об'єкта відповідно до очікуваних змін його стану.

До форм наукового прогнозування відносять:

- ◆ гіпотезу - наукове прогнозування на рівні загальної теорії, тобто якісні характеристики досліджуваного об'єкта, що відображують загальні закономірності його розвитку;
- ◆ прогноз - більш достовірне й більш повне наукове передбачення, тому що базується не тільки на якісних, але й на кількісних оцінках, має ймовірний або варіантний характер;
- ◆ план, що характеризується більш високим рівнем вірогідності, тому що містить постановку конкретного завдання й способи його виконання.

Прогноз визначають як науково обґрунтовану варіантну гіпотезу про можливий стан об'єкта в майбутньому залежно від характеру прогнозного фону, а також як гіпотезу щодо строків і способів досягнення намічених цілей. На основі цього всі прогнози можна класифікувати на дві великі групи:

"А" - базові прогнози: демографічні, прогнози природних ресурсів, НТП, екологічні, зовнішньоекономічні, зовнішньо- й внутрішньополітичні;

"Б" - соціально-економічні прогнози: економічного зростання, сукупного попиту, галузевої структури, рівня інфляції, зайнятості населення й ін.

Прогнози поділяють також на активні й пасивні (залежно від можливих впливів на процеси соціально-економічного розвитку національної економіки).

Залежно від ступеня ймовірності передбачуваних явищ прогнози поділяють на варіантні й інваріантні (тобто наводять тільки один варіант розвитку явища).

За способом подання інформації прогнози класифікують на крапкові й інтервальні. Наприклад, у прогнозований період ВВП зросте на 5% - крапковий прогноз, інтервальний - у прогнозований період ВВП збільшиться на 5 - 7%.

За масштабом прогнози поділяють на такі:

мікропрогноз - прогноз розвитку окремого підприємства;

галузевий - прогноз розвитку однієї галузі;

макропрогноз - прогноз розвитку національної економіки;

суперпрогноз - прогноз розвитку всієї світової економіки. За часовим критерієм прогнози бувають такими:

оперативним (до одного місяця);

короткостроковим (до одного року), який є основою для складання державного бюджету;

середньостроковим (три - п'ять років);

довгостроковим (більше семи років).

Два останні прогнози є основою для формування соціально-економічної стратегії.

За об'єктами прогнозування виділяють прогнози:

природних ресурсів;

трудових ресурсів;

інвестицій;

науково-технічний;

соціальний;

зайнятості й ін.

За функціональними ознаками розрізняють:

- пошуковий прогноз, що базується на умовному перенесенні на майбутнє тенденцій розвитку об'єктів, які сформувалися в минулому й діють у теперішньому часі. Він не залежить від факторів, здатних змінити ці тенденції. Мета цього прогнозу - з'ясувати, як будуть розвиватися події в майбутньому при збереженні існуючих тенденцій;

- нормативний прогноз, який на відміну від пошукового розробляється на основі заданих цілей і передбачає визначення способів і строків їхнього досягнення.

Макроекономічне прогнозування та його принципи

Макроекономічне прогнозування - це виявлення і аналіз закономірностей і тенденцій розвитку національної економіки, передбачення змінень і створення наукової бази для економічної політики й державного регулювання національної економіки.

Основні принципи макроекономічного прогнозування:

1. Принцип наукової обґрунтованості, який передбачає, що прогнозування:

- базується на системних знаннях про закономірності розвитку економіки;
- ураховує реалії економічного, політичного й соціального життя країни, вітчизняний і світовий досвід;
- використовує систему нових методик і методів.

2. Принцип системності й цілісності, за допомогою якого національну економіку розглядають, з одного боку, як єдиний об'єкт, а з іншого - як сукупність самостійних напрямків (блоків) прогнозування.

3. Принцип адекватності, який використовують як теоретичну модель, що має досить точно й повно відображати реальні процеси національної економіки.

4. Принцип багатоваріантності (альтернативності), який передбачає розроблення не одного, а декількох (як мінімум трьох) варіантів майбутнього розвитку національної економіки, іншими словами, прогноз має кілька сценаріїв.

Як правило, розробляють такі варіанти (сценарії) прогнозу:

- песимістичний, що відображає нижню межу можливого розвитку національної економіки (при домінуванні негативних факторів розвитку);
- оптимістичний, що показує можливу верхню межу розвитку національної економіки (при домінуванні позитивних факторів);
- оптимально-реалістичний, що окреслює найбільш імовірну траєкторію майбутнього розвитку.

5. Принцип рентабельності (ефективності), який полягає у визначенні вартості аналітичної підготовки прогнозу і його результативності, рівноваги економіки й ефективності, якості й своєчасності. Прогноз має бути точним, повним, реальним. Його правило - мінімізація вхідних даних за їхньою аналітичною значущістю й максимізація вихідних даних.

6. Принцип гласності, що полягає в доступності для суспільства, тому що прогнозуючі документи та цілі, що містяться в них, пріоритети, показники розвитку є для суб'єктів підприємницької діяльності орієнтирами при плануванні власної виробничої діяльності.

За допомогою макроекономічного прогнозування вирішують такі задачі:

- теоретико-пізнавальні - вивчення й аналіз розвитку національної економіки, передбачення змінень у майбутньому;
- практичні (управлінські) - можливість прийняття (на основі інформації про розвиток об'єкта) рішень щодо вдосконалення господарювання.

За допомогою макроекономічного прогнозування реалізують такі функції: виконують науковий аналіз розвитку національної економіки; оцінюють об'єкт прогнозування на основі вибраних альтернатив; підготовляють рекомендації для прийняття оптимальних рішень урядовими структурами;

оцінюють можливі наслідки ухвалених рішень.

Науковий аналіз соціально-економічних, науково-технічних процесів і тенденцій розвитку національної економіки передбачає з'ясування вихідного

рівня найважливіших проблем і факторів, виявлення тенденцій і закономірностей, які будуть визначати подальший розвиток економіки.

Стадії наукового аналізу об'єкта прогнозування:

1. Ретроспектива - дослідження історії розвитку об'єкта прогнозування для його систематизованого опису, що містить етапи:

- визначення джерел прогнозної інформації;
- збір, охоронність та оброблення інформації;
- з'ясування і уточнення кількісних та якісних характеристик об'єкта прогнозування, методів виміру й подання інформації.

2. Діагноз - визначення нинішнього стану об'єкта прогнозування (науковий опис основних характерних ознак), для чого слід виконати:

- аналіз цього об'єкта, що є основою прогнозованої моделі;
- розроблення моделі прогнозування;
- вибір адекватного методу прогнозування.

3. Перспектива - розроблення самого прогнозу (за даними діагнозу складається прогноз розвитку національної економіки), що містить такі етапи:

- верифікацію (оцінювання вірогідності, точності й обґрунтованості прогнозу);
- синтез (систематизацію окремих прогнозів);
- оцінювання повноти інформації, уточнення;
- коректування прогнозованої моделі відповідно до нової інформації, що надходить.

Оцінювання об'єкта прогнозування на основі вибраних альтернатив реалізує принцип багатоваріантності: розроблення декількох варіантів майбутнього розвитку, їх аналіз і порівняння за певними категоріями (мінімізацією витрат, максимізацією результату, часовому критерію, політичними, зовнішньоекономічними факторами й ін.). При оцінюванні враховуються два аспекти: детермінантності (обмеженості) й невизначеності (ймовірного розвитку у випадку можливої дії невідомих факторів).

Підготовка рекомендацій для прийняття адекватних управлінських рішень - це формування макроекономічного прогнозу, який передбачає розроблення відповідних рекомендацій і пропозицій щодо набору й характеру конкретних заходів державного впливу (обґрунтування напрямків соціально-економічного розвитку, форм, методів та інструментів державного регулювання економіки для урядових структур).

Оцінювання можливих наслідків ухвалених рішень полягає в тому, що запропоновані рекомендації слід супроводжувати передбаченими результатами майбутнього державного втручання (невтручання) в економічне життя суспільства.

Планування соціально-економічного розвитку

Розв'язання життєво важливих проблем розвитку суспільства, регіонів, галузей економіки, інституціональних одиниць та обґрунтування способів реалізації певних стратегічних і тактичних цілей здійснюється за допомогою макроекономічних планів.

Макроекономічне планування як складова механізму державного регулювання національної економіки широко використовується в економічно розвинених країнах з метою соціально-економічної стабілізації, формування макропропорцій і забезпечення динамічності розвитку економіки.

У загальному розумінні план - це сукупність обґрунтувань цілей і способів їх досягнення. Процес розроблення плану називається плануванням. Такі універсальні визначення можна застосовувати до будь-якої свідомої діяльності. Особливість макроекономічного планування полягає в тому, що його об'єктом є національна економіка, а суб'єктом - держава. Крім того, слід враховувати часові обмеження планів, обумовлені, по-перше, ротацією державних органів відповідно до законодавства про вибори та, по-друге, календарним характером планування (плановий рік, як і бюджетний, розпочинається 1 січня й закінчується 31 грудня). Отже, макроекономічне планування - це особливий вид діяльності держави щодо визначення стратегічних, тактичних й оперативних цілей планового періоду, а також способів досягнення таких цілей.

Суть макроекономічного планування розкривається таким чином:

- по-перше, це свідомо діяльність держави, спрямована на досягнення поставлених цілей;

- по-друге, це розроблення моделі досягнення бажаного й очікуваного рівня розвитку національної економіки за умови одночасного визначення шляхів, способів і строків реалізації даної моделі.

Плани мають конкретні числові параметри, тобто планові показники, що відображають кінцеві цілі соціально-економічного розвитку, проміжні результати й витрати ресурсів для їхнього досягнення. Вони мають почасти політичний характер, відповідають політиці уряду, тобто в основі вибору шляху розвитку національної економіки не завжди лежать тільки економічні критерії. Плани створюються на основі прогнозів. З декількох варіантів вибирається один, найбільш прийнятний. Іноді розробляється резервний, аварійний, варіант плану. План обов'язково має відповідати вибраному варіанту прогнозу. Соціально-економічне планування здійснюється на всіх рівнях управління (державному, регіональному, місцевому, на рівні підприємства).

Стратегічною метою планування є забезпечення економічного зростання (причому як в абсолютних, так і відносних показниках), макроекономічної рівноваги й збалансованості.

Для цього необхідно виконати такі дії:

1. Оцінити сучасний рівень розвитку національної економіки: планові розрахунки мають ґрунтуватися на вивченні статистичних і фактичних даних, аналізі практичного досвіду.

2. Правильно визначити пріоритети, що обумовлено обмеженістю ресурсів і необхідністю концентрації зусиль на рішеннях найважливіших проблем.

3. Збалансувати всі макроекономічні планові показники (витрати).

4. Підтримати єдність різних видів планування: перспективного й поточного, галузевого й територіального.

5. Забезпечити реальну можливість розроблення конкретних механізмів реалізації планів (економічного, правового, організаційного).

6. Орієнтуватися на світові стандарти, тобто дотримуватись світових економічних, екологічних, соціальних стандартів.

Планування має базуватися на принципах науковості, системності, адекватності, рентабельності, гласності, об'єктивності. Основні функції планування:

- ◆ визначення цілей і пріоритетів розвитку національної економіки, особливо в перехідний період її трансформації;

- ◆ забезпечення оптимального розвитку національної економіки (найкоротшого й найефективнішого способу досягнення поставленої мети);

- ◆ координація економічної діяльності суб'єктів господарювання (забезпечення інформацією, стимулювання й ін.);

- ◆ гармонізація економічних інтересів суб'єктів господарювання. З погляду обов'язковості виконання суб'єктами господарювання

планових завдань розрізняють директивне, індирективне й індикативне планування. Директивний план (від. лат. *directio* - прямий напрям) має силу юридичного закону, є адресним та обов'язковим для виконання.

Директивне планування - це спосіб управління економікою за допомогою розроблення обов'язкових для виконання завдань щодо виробництва й розподілу товарів і послуг.

Директивне планування було формою прояву твердого державного регулювання економіки в колишньому СРСР.

Основні риси директивного планування:

1. Базування на державній власності.

2. Втілення державної стратегії й пріоритетів, охоплення всіх сторін життя суспільства.

3. Прагнення вирішити не тільки макро-, але й мікропроблеми.

4. Обов'язковість виконання планів.

5. Директивний план для держави - інструмент реалізації економічної політики, для суб'єктів економіки - мета виробництва, тому що виконання або невиконання плану спричиняє відповідно заохочення або стягнення.

6. Налагодження вертикально субординованих відносин в економіці (накази, директиви спускаються "зверху"). Підприємства є простими виконавцями наказів.

7. Використання в основному адміністративних, прямих методів державного регулювання економікою.

Негативні наслідки застосування директивної політики на практиці:

а) знищення конкуренції, створення умов для монополізму,

б) відсутність мотивації виробництва;

в) зниження ефективності виробництва, якості товарів;

г) виникнення постійного товарного дефіциту;

д) породження бюрократизму, волюнтаризму, корупції.

Індирективне планування має багато спільного з директивним, а різниця їх полягає в тому, що в індирективному плануванні використовуються не тільки адміністративні, але й економічні важелі, не передбачаються як адміністративні покарання за невиконання плану, так і заохочення, пов'язані з перевиконанням плану (тобто матеріальні премії, першочергове виділення ресурсів та ін.)

Найбільше поширення в системі макроекономічного планування одержало індикативне планування - це спосіб регулювання економіки за допомогою поставлення певних цілей, визначення пріоритетів розвитку національної економіки й застосування державних фінансових та інших стимулів для реалізації запланованого.

Індикативні плани мають ряд особливостей, які суттєво відрізняють їх від планів директивних. По-перше, індикативний план є набором рекомендацій; по-друге, рекомендації не є обов'язковими; по-третє, показники плану призначено для інформування суб'єктів господарювання про цілі, пріоритети й наміри уряду держави, по-четверте, мобільний характер плану передбачає можливість його коригування відповідно до змінень на ринку, по-п'яте, реалізація цілей індикативного плану здійснюється через систему правових та економічних регуляторів. Із цього можна зробити висновок, що індикативне планування властиве економіці змішаного типу, тобто воно зумовлює сутність трансформації у сфері макроекономічного планування й перехід від директивного планування до індикативного. Функції індикативного планування:

1. Визначення цілей і пріоритетів розвитку національної економіки.
2. Координація економічної діяльності суб'єктів господарювання.
3. Прогнозування макроекономічного розвитку.
4. Визначення сфер ефективного вкладання капіталу.
5. Виявлення безперспективних у майбутньому областей і підприємств.

Рекомендаційний характер індикативних планів, проте, не означає, що суб'єкти господарювання можуть ігнорувати його цілі, пріоритети й систему заходів. Для впливу на діяльність економічних суб'єктів слід урахувати ступінь зрілості ринкових відносин і вишукувати адекватні методи та засоби державного впливу з метою найповнішої реалізації намічених планів. У зв'язку з цим макроекономічні плани у постсоціалістичних країнах передбачають можливість використання певних адміністративних методів, притаманних директивному плануванню (норми й нормативи, державні замовлення, державні інвестиції, регульовані ціни й ін.).

Макроекономічні плани не можна розробляти без використання системи показників. У макроекономічному плануванні показник - це міра планового завдання, яка забезпечує його кількісну або якісну визначеність.

Показники що використовуються у макроекономічному плануванні, мають відповідати таким вимогам:

- бути придатними для агрегування (укрупнення) та дезагрегування (розукрупнення);

- бути чітко визначеними, вимірюваними, порівняними з показниками державної статистики.

Система показників має забезпечувати комплексну характеристику всіх аспектів функціонування національної економіки та має бути адаптивною (гнучкою), здатною відображати всі змінення стану об'єкта планування.

Директивні показники мають бути адресними, тобто містити вказівки відносно конкретних виконавців планових завдань, а індикативні - інформувати суб'єктів ринку про наміри держави у відповідних сферах й орієнтувати їх на діяльність, спрямовану на дотримання пріоритетів державної політики.

Показники макроекономічних планів класифікуються за такими групами: натуральні й вартісні, кількісні й якісні, об'ємні й мережні, абсолютні й відносні, обов'язкові, розрахункові й інформаційні.

Натуральні показники характеризують речовий аспект відтворення. Вони дають можливість установити пряму відповідність між обсягом виробництва в конкретно-речовій формі й обсягом потреб у продукції.

Вартісні показники. За їх допомогою вимірюються сукупні результати відтворення, передусім макроекономічні показники. При планових розрахунках необхідно враховувати індекси цін та інфляції.

Кількісні показники характеризують прямі безпосередні результати діяльності. Вони можуть бути об'ємними, тобто відображати обсяги виробництва або споживання, та мережними, тобто характеризувати розвиток мережі об'єктів різних сфер (кількість підприємств різних форм власності й господарювання або галузей економіки).

Якісні показники характеризують споживчу вартість продукції, умови розвитку виробництва, ефективність, ступінь використання різних видів ресурсів та ін. До якісних показників належать норми й нормативи.

Абсолютні показники відображають кількісну характеристику процесів та явищ. Відносні показники (індекси, темпи зростання або спаду, темпи приросту, питома вага) характеризують динаміку і структуру відповідних параметрів.

Обов'язкові показники є директивними, тобто такими, що потребують обов'язкового виконання; розрахункові показники призначено для обґрунтування основних параметрів плану; інформаційні показники за своєю суттю є індикативними.

Основними методами планово-економічних розрахунків є балансовий і нормативний.

Суть балансового методу макроекономічного планування полягає в застосуванні прийомів і розрахунків, які уможливають установлення зв'язку і узгодження між потребами й засобами для їх забезпечення. Завданням зведення балансу є досягнення оптимальної відповідності між сукупністю потреб і загальною сумою джерел їх задоволення.

Класифікація балансів здійснюється за багатьма ознаками. За масштабами об'єкта планування виділяють баланси народногосподарські, галузеві, регіональні; за часовою ознакою - статичні й динамічні баланси; за одиницями виміру - натуральні (матеріальні), вартісні (фінансові) й трудові.

Балансові розрахунки в макроекономічному плануванні передбачають широке використання соціально-економічних норм і нормативів.

Нормативний метод (техніко-економічних розрахунків) базується на використанні прогресивної, науково обґрунтованої системи норм і нормативів. За допомогою норм і нормативів визначають потреби у виробництві продукції (робіт, послуг), обґрунтовують можливості задоволення цих потреб, здійснюють контроль за ефективністю використання ресурсів під час реалізації планових завдань.

Система норм і нормативів складається з таких основних груп:

- норм ефективності суспільного відтворення (норм матеріало-, енерго-, трудомісткості ВВП);
- норм і нормативів затрат праці (відношення ВВП до кількості трудових ресурсів й ін.) ;
- норм і нормативів витрат сировини, матеріалів, палива, енергії (витрати ресурсів на 1 грн ВВП або валового випуску);
- норм і нормативів капітальних вкладень і капітального будівництва (загальної та порівняльної ефективності капітальних вкладень, питомих капітальних вкладень й ін.) ;
- фінансових норм і нормативів (бюджетозабезпеченості населення, нормативів відрахувань до місцевих бюджетів загальнодержавних податків, норм амортизації тощо) ;
- соціальних норм і нормативів (норм споживання населенням товарів і послуг, нормативного споживчого кошика, нормативного споживчого бюджету, забезпеченості населення послугами та об'єктами соціальної сфери) ;
- екологічних норм і нормативів (витрат води на 1 грн валового випуску відповідної галузі, норм викидів шкідливих речовин у повітря або водний басейн й ін.).

Крім цього, в сучасній практиці використовують метод оптимізації планових рішень (найкоротший і найефективніший спосіб досягнення поставлених цілей) і програмно-цільовий метод.

Макроекономічне планування в країнах з розвинутою ринковою економікою пройшло декілька етапів.

Перший етап (40-50-ті роки ХХ століття) почався у Франції, Іспанії, Швеції, Норвегії, де склалися короткострокові плани (бюджетні програми), а планові документи мали індикативний характер.

Другий етап (60-ті - сер. 70-х років ХХ століття) характеризувався складанням у Західній Європі та Японії короткострокових планів-прогнозів, які пов'язані з державним бюджетом, практикуванням середньострокового планування, першими довгостроковими прогнозами (на 15-20 років), насамперед в Японії.

Третій етап (середина 70-х років ХХ століття й до нашого часу) - державне планування набуло цільових стратегічних рис.

Програмування національної економіки - розроблення комплексних програм розвитку національної економіки.

Програмно-цільовий метод планування передбачає:

визначення проблеми та формулювання цілей;
розроблення й реалізацію програми, спрямованої на досягнення цілей;
систематичний контроль за якістю та результатами робіт, передбачених програмою;

коригування заходів, спрямованих на реалізацію цілей. Застосування програмно-цільового методу зумовлено багатьма

факторами, а саме: наявністю незадоволеного попиту на продукцію (роботи, послуги); надмірними витратами ресурсів і, як наслідок, виникненням негативних зовнішніх ефектів (екстерналій); потребою в глибоких структурних перетвореннях; реакцією на політичний тиск або підприємницьку ініціативу й ін.

Програмно-цільовий метод планування реалізується через державні цільові програми (ДЦП) - документи, в яких міститься визначений відповідно ресурсам, виконавцям і строкам здійснення комплекс заходів, спрямованих на досягнення певних цілей. Такі цілі мають бути обумовлені стратегією соціально-економічної політики держави, наявністю конкретних задач або кількох суміжних соціально-економічних проблем.

Класифікація ДЦП здійснюється за рівнем, складом, сферою впливу та реалізації; характером і специфікою проблем і цілей, а також за термінами їх виконання.

За рівнем, складом, сферою впливу та реалізації виділяють такі програми: міждержавні, державні, міжгалузеві, галузеві, міжрегіональні, регіональні, локальні. За характером і специфікою проблем і цілей - програми соціально-економічні, виробничі, науково-технічні, екологічні, інституціональні, регіональні та ін.

Соціально-економічні програми спрямовані на вирішення проблем розвитку та вдосконалення способу життя, підвищення матеріального й культурного рівня населення, поліпшення виробничих і соціальних умов праці й відпочинку, зростання масштабів та ефективності функціонування суспільного сектора тощо.

Виробничі програми орієнтовані на збільшення виробництв певних видів продукції (робіт, послуг), розвиток прогресивних виробництв, підвищення якісних характеристик продукції, зростання ефективності використання ресурсів.

Науково-технічні програми націлені на розвиток наукових досліджень, вирішення проблем розроблення та впровадження в практику новітніх техніки і технологій.

Екологічні програми спрямовані на ресурсозбереження, здійснення природоохоронних і природо-перетворювальних проектів.

Інституційні програми орієнтовані на вдосконалення організації управління господарськими системами, трансформацію відносин власності.

Регіональні програми націлені на господарське освоєння нових районів, перетворення структури економіки сформованих соціально-економічних комплексів в регіонах.

За термінами виконання програми поділяють на довгострокові (розраховані на 5-10 років), середньострокові (1-5 років) і короткострокові (до одного року). Ця класифікація зумовлена цілями, на досягнення яких спрямовано програму. Довгострокові програми, як правило, спрямовано на досягнення стратегічних цілей. Досягнення стратегічної мети - тривалий процес, пов'язаний із суттєвими структурними зрушеннями в економіці, які через її інерційність не можна здійснити в короткі терміни. За допомогою середньострокових програм виконують тактичні завдання. Короткострокові програми призначено для вирішення поточних проблем (оперативних цілей).

Програмування як спосіб вирішення економічних проблем застосовується в річних планах організаційної структури економіки.

Найважливіші програми розв'язання загальнодержавних і загальносуспільних проблем, які формуються на основі стратегічних цілей держави, одержали статус національних програм. В Україні національні ДЦП розробляються й реалізуються згідно з постановами Верховної Ради України, указами Президента України, розпорядженнями Кабінету Міністрів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна економіка: Навч. посіб. / Кол. авт.: Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Камінська Т. М. та ін. / За заг. ред. Л.С. Шевченко. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2013. – 182 с.
2. Національна економіка: Навч. посіб. / За заг. ред. О. В. Носової – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 512 с.
3. Гейко Л.М. Національна економіка: Навч. посіб. / Л.М. Гейко, Н.В. Сментина. – Одеса: Ротапринт, 2012 р. – 315 с.
4. Национальная экономика: Учебник / Под общ. ред. проф., д.э.н. Р.М. Нуреева. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2014. – 655 с.
5. Национальная экономика: Учеб. пособ. / А.С. Булатов. – М.: Магистр: НИЦ ИНФРА-М, 2015. – 304 с.
6. Национальная экономика: Учебник / Под. ред. П. В. Савченко. - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. – 839 с.
7. Институциональная экономика: управление формированием и развитием социально-экономических институтов: Учеб. пособ. / Д.С. Петросян. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2014. – 279 с.